

DEMOCRATEN

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

Verkiezings- programma

1986

1990

INHOUDSOPGAVE

	pag.	
1	POLITIEKE VERNIEUWING	
1.1	De structuren van de macht	5
1.2	Macht en controle	6
1.3	Decentralisering	8
1.4	Koninkrijkszaken: de Antillen	10
2	SOCIAAL-ECONOMISCH BELEID	
2.1	Hoofddoelstelling: werkgelegenheid	11
2.2	Het sociale contract	12
2.3	De overheidsuitgaven	13
2.4	Nieuwe werkgelegenheid	13
2.5	Industrie- en technologiebeleid	15
2.6	Midden- en kleinbedrijf	16
2.7	Landbouw	16
2.8	Consumentenbeleid	17
2.9	Herverdeling van arbeid	18
2.10	Inkomensbeleid	19
2.11	Sociale zekerheid	20
2.12	Belastingen	21
2.13	Pensioenen	22
2.14	Democratisering	23
3	DE KWALITEIT VAN DE SAMENLEVING	
3.1	De informatierevolutie	24
3.2	Cultuur: media en kunsten	25
3.3	Onderwijs	26
3.4	Volksgesondheid	28
3.5	Justitie	29
3.6	Emancipatie	31
3.7	Minderhedenbeleid	31
3.8	Bijzondere groepen	32
3.9	Recreatie en toerisme	33
3.10	Milieubeleid	33
3.11	Volkshuisvesting	37
3.12	Ruimtelijke ordening	38
3.13	Waterstaat, infrastructuur en transport	38
3.14	Energie	39
4	BUITENLANDS BELEID	
4.1	Een verenigd Europa	41
4.2	Vrede en veiligheid	42
4.3	Ontwikkelingssamenwerking	44
4.4	Mensenrechten	46
	Financiële verantwoording	47
	Trefwoordenregister	50

HET KAN ANDERS

Alles verandert en de toekomst is niet zeker. Blindvaren op een dogmatisch politiek wereldbeeld is gevaarlijker dan ooit. Het kan anders in de politiek: zo goed mogelijk de feiten onder ogen zien; op grond daarvan een duidelijke koers uitzetten; nieuw opdoemende gevaren en kansen snel herkennen en bereid zijn de koers tijdig bij te stellen als het nodig blijkt. Wie de dreigingen van gisteren tot inzet maakt van politieke strijd vandaag, miskent de gevaren die ons in de toekomst bedreigen.

Onveranderlijk moet daarbij zijn: de zorg voor het lot van de mensen; het streven naar een waardig bestaan voor iedereen; het werken aan een samenleving in vrijheid, rechtvaardigheid en onderling respect; het zorgvuldig omgaan met de aarde en al haar levensvormen.

PERMANENTE HERVORMING

Juist terwille van die onveranderlijke doeleinden in een wereld die steeds verandert, zullen er telkens opnieuw hervormingen nodig zijn. Gegroeide situaties zijn daarbij niet heilig. Ook de meest vertrouwde gewoontewijsheden moeten waar het nodig is radicaal op de proef worden gesteld. Die aanpak vergt de inzet van alle beschikbare kennis en verbeeldingskracht, maar vergt ook dat elk resultaat wordt onderworpen aan open, democratische discussies en besluiten. Democratie is het meest rechtvaardige stelsel van politieke besluitvorming. Het kan ook het meest doeltreffende zijn, als het tenminste gebruik maakt van zijn aangeboren gevoeligheid voor verandering.

SCHIJNZEKERHEDEN

De historische hoofdstromingen in de Nederlandse politiek: liberalen, socialisten en christendemocraten, hebben elk op hun tijd belangrijke bijdragen geleverd aan de democratische hervormerstraditie. Die traditie is ook nu niet dood binnen de partijen die hun stempel dragen. Maar de oude, vertrouwde schijnzekerheden werken als rem. De antwoorden van gisteren worden te gemakkelijk van toepassing verklaard op de vragen van morgen. Er is vaak meer oog voor het merketiket op de fles dan voor de houdbaarheid van de medicijn. Het politieke stelsel met zijn antieke scheidslijnen en zijn doorzichtige top vergroot de verstarring en is voor hervormers nadelig.

HET OUDE SPEL

D66 is nu twintig jaar een ontmoetingsplaats voor mensen die zich verzetten tegen de heersende politieke cultuur. Zij zijn van mening dat de zorg voor de mensen en het streven naar een goed ingerichte samenleving allang niet meer gebaat is bij voortzetting van het ideologische spel voor drie partijen, dat nog steeds de Nederlandse politiek beheerst. Een grondregel van dat spel is immers de valse en onvruchtbare antithese tussen liberalisme en sociaal-democratie. Dat zijn in oorsprong verwante denkwerelden, die ten onrechte in partijverband tegen elkaar worden opgezet. Daardoor worden de mensen en de ideeën uit elkaar gedreven, die elkaar juist nodig hebben om de problemen van deze tijd verstandig op te lossen.

HET MEEST URGENT

In de jaren die voor ons liggen zijn er van de vele doelstellingen die wij nastreven twee, die in urgentie en prioriteit boven de andere uitsteken, onder andere omdat zij beslissend zijn voor de mogelijkheden de andere vraagstukken tot een oplossing te brengen. Het terugdringen van de werkloosheid is de ene, het tot stand brengen van meer Europese samenwerking is de andere. De werkloosheid moet terug, omdat deze op het niveau waarop zij voorlopig dreigt te blijven de samenleving economisch, sociaal en cultureel ontwricht. De Europese samenwerking moet vooruit, omdat in het licht van nieuwe wereldverhoudingen alleen in een hecht verband voor de Europese landen en dus ook Nederland de mogelijkheid ligt om het welvaartsniveau te verdedigen en vrede en veiligheid voor Europa beter te dienen. Europa is een nationaal belang.

WERKLOOSHEID

De werkloosheid schommelt nog steeds rond de achthonderdduizend en behoort in procenten tot de hoogste van de Westerse landen. Elk jaar komen er vijftigduizend jonge werkzoekenden bij. Er moet alles aan worden gedaan om meer werk te scheppen en om meer banen te snijden uit het bestaande werk. Lukt dat niet, dan bezwijkt onze maatschappij. Daarom stelt dit programma de werkgelegenheid voorop. Het trekt daaruit ook de consequenties.

De economische crisis maakt dat de verzorgingsstaat soberder moet worden ingericht. Maar het uitgangspunt blijft, dat niemand uit de boot mag vallen door oorzaken buiten zijn of haar schuld. De staatsgemeenschap springt in de bres waar aan burgers levenskansen worden ontnomen. Zij garandeert hen geen gelijkheid, maar beschermt hen in hun ongelijkheid. Er mag geen rangenmaatschappij komen, met op de eerste rang burgers die werk hebben, gezond zijn en voor zichzelf kunnen opkomen en op de tweede rang burgers die geen werk hebben of die niet goed mee kunnen komen en daardoor geschokt worden in hun gevoel een zinvol bestaan te leiden. Dat is de binnenkant van de crisis die door de politiek moet worden opgelost.

ANDERE PROBLEMEN

Er zijn meer grote problemen. Er moet een beleid worden gevoerd, dat het milieu beschermt tegen verzuuring en andere dreigingen, in weerwil van de internationale complicaties. In weerwil ook van het feit dat een schoon milieu, belang van allen, geen belang is van één der grote economische belangengroepen in het bijzonder en daardoor steeds weer het kind van de som van hun rekeningen dreigt te worden.

Er moet een zorgvuldige en afgewogen vredespolitiek worden uitgezet, temidden van grote onzekerheden, onvoorstelbare gevaren en de soms hevige emoties die daarvan het begrijpelijke gevolg zijn. Aan al die zaken en vele andere wordt in dit programma aandacht besteed. Maar aan alles vooraf gaat de roep om vernieuwing van de politieke cultuur.

DE MACHT EN DE MENSEN

Men kan zich afvragen of het verantwoord is veel aandacht te geven aan politieke en staatkundige hervormingen in een tijd, waarin zoveel grote problemen dringend moeten worden opgelost. Het antwoord is ja, omdat de problemen mede zo groot zijn geworden door het tekortschieten van het bestuursstelsel. De gebeurtenissen rond de RSV-enquête hebben laten zien hoe slecht dat stelsel nog luistert naar het roer. Dat was geen geval apart. Overal is er direct verband tussen het dagelijks lot van de mensen en de manier waarop het machtsstelsel zich heeft ingericht en is gaan functioneren. Verbetering van dat lot is nauwelijks meer mogelijk zonder verbetering van het stelsel.

Daarom bevat dit verkiezingsprogramma behalve plannen voor werk en vrede, voor kwaliteit en voor eerlijk delen, ook ingrijpende voorstellen voor modernisering van politieke instellingen en procedures. We hebben een overheid nodig die niet alleen regels maakt en opdrachten uitdeelt, maar die ook oren heeft voor de bevindingen van haar eigen uitvoerders en die nauwlettend op de vingers wordt gekeken door de vertegenwoordigers van de burgers zelf.

D66 is een partij tussen de andere, zoekend naar verstandige oplossingen voor de problemen van de dag. D66 is ook een partij tegenover de andere: een permanent signaal voor de noodzaak van fundamentele veranderingen in de politieke cultuur.

¹⁾ Dit verkiezingsprogramma is gebaseerd op het D66 Beleidsprogramma 1986.

1. POLITIEKE VERNIEUWING

1.1 DE STRUCTUREN VAN DE MACHT

Onze parlementaire democratie is niet oud en ook niet af. In de jaren twintig mocht voor het eerst iedereen naar de stembus. Daarna kwam de crisis, de bezetting, de wederopbouw. En toen in de jaren zestig eindelijk normale omstandigheden leken aan te breken, kwamen er mensen die zeiden dat het tijd werd voor hervormingen. In D66 en ook daarbuiten. Ze vonden dat de dienst werd uitgemaakt door zwijgzame regenten. Besturen moest meer in het openbaar gebeuren en er moest verantwoording over worden afgelegd. Zij verzetten zich tegen de anonimiteit van de macht. Ze vonden ook dat negentiende-eeuwse politieke ideologieën en partijen en een negentiende-eeuws politiek systeem niet berekend waren op de nieuwe problemen die zich aandienen.

Degenen die dat vonden, gaven op politiek gebied stem aan een ingrijpende en duurzame verandering die in die jaren plaatsgreep in de stijl van de samenleving. Die samenleving werd lossier, vrijer, kritischer. De zuilen en andere traditionele gezagsstructuren verloren hun dwingende betekenis voor het denken en doen van de burgers. Mensen kwamen meer op zichzelf te staan.

DE KLOOF

Maar wat er ook veranderde – niet de structuren van de macht. Die bogen wat mee en veerden terug zodra de mogelijkheid daartoe zich voordeed. Wie macht heeft, ziet niet graag dat er gemorrelt wordt aan de basis van die macht. En de basis van de macht laat zich niet veranderen door wie zelf geen macht heeft.

Het gevolg was niet dat alles bij het oude bleef – het werd erger. Als de politieke cultuur blijft hangen in oude vormen en gedachten, terwijl de samenleving zelf snel verandert, zal de politiek steeds minder in staat zijn praktische oplossingen voor maatschappelijke problemen te leveren. De anonimiteit van de macht werd de anonimiteit van de onmacht. De kloof tussen wet en werkelijkheid wordt elk jaar breder.

REGELS EN GELD

Zolang het goed ging met de welvaart viel dat niet zo op. Maar de crisis die kwam was niet van voorbijgaande aard. In de goede tijd hebben we een verzorgingsstaat opgebouwd die in veel opzichten voorbeeldig was, maar met één beslissend nadeel: hij bleek niet bestand tegen slecht weer. Ieder maatschappelijk probleem werd opgelost – of opgeschoven – met behulp van veel geld, veel regels en weer een nieuwe overheidsdienst. De overheid werd de bestuurder van bijna de hele samenleving.

Het geld is intussen aan het verdwijnen, maar de regels zijn gebleven. De bureaucratie neemt nog steeds toe, de centralisatie ook. De regels raakten met elkaar in de knoop, de coördinatieproblemen werden steeds groter. Die topzware, omslachtige beslissingsmachinerie blijkt bovendien in toenemende mate onmachtig om de gevolgen van haar beslissingen te overzien, laat staan er rekening mee te houden. Zie de Oosterscheldewerken en vooral het drama van de RSV.

DOEN ALSOF

We leven in het land van doen alsof. We doen alsof de verzorgingsstaat een stabiel bouwwerk is dat met wat stutten en bijspijkeren overeind kan blijven en verstikken zodoende het creatief nadenken over alternatieven. We doen alsof de overheid nog steeds de bestuurder van de samenleving is, alsof de grote beslissingen nog steeds door de politiek worden genomen, terwijl de politiek allang de greep op de bureaucratie heeft verloren en de bureaucratie de greep op de werkelijkheid. De feiten kloppen niet meer met de pretenties.

De burgers hebben het zicht op hun bestuur verloren. Het gevolg is, dat ze zich afkeren van de politiek en ook dat ze zich steeds minder van de regels aantrekken.

EEN ANDER PATROON

De massale werkloosheid verandert op zichzelf al het wezen van onze samenleving. Er groeit een kloof tussen betaald werkenden en uitkeringstrekkers. Steeds ingewikkelder regelingen zijn nodig om de eersten te belasten en de laatsten te controleren. Het systeem van lastenverdeling wordt in schijn steeds verfijnder, maar heeft steeds minder met de werkelijkheid te maken. Vaak zijn het de zwaksten – en de eerlijksten – die daarvan de dupe worden.

Maar er zijn in de samenleving ook andere dingen gaande. Het patroon van het traditionele gezin, waarvan de man vanzelfsprekend de kost verdiende voor vrouw en kinderen, is zeker niet verdwenen, maar het is wel zodanig afgekalfd dat het geen algemene norm meer is. Er is geen ander, even homogeen patroon voor in de plaats gekomen, maar een vloeiende veelvormigheid van onderlinge relaties, die zich niet laat vangen in uniforme, van het oude patroon afgeleide regels. Tenzij men ontoelaatbare pressie op het particuliere leven van de burgers uitoefent.

Ook de aard van het werk verandert. De industriële maatschappij met zijn overwegend duidelijk afgebakende, hiërarchische arbeidsverhoudingen ruimt het veld voor een door nieuwe technologie bepaald werkklimaat, dat eveneens vloeiend, veelvormig en moeilijk in vaste banen of patronen te vangen is. Wie het verdelingsprobleem in de samenleving zo rechtvaardig en doeltreffend mogelijk wil oplossen, zal met al deze ontwikkelingen rekening moeten houden.

DE SAMENHANG

Daarvoor is een samenhangende visie nodig. Het probleem is niet eens zozeer het verwerven van dat inzicht, maar het tot gelding brengen ervan. Dat wordt geblokkeerd door het systeem, door de manier waarop in onze samenleving besluiten tot stand komen.

Elk probleem wordt in handzame stukjes gesneden en onderworpen aan krachten en tegenkrachten, die om het hardst touwtrekken. Hoewel de discussie natuurlijk met argumenten wordt gevoerd, beslissen in wezen niet de argumenten, maar de maatschappelijke krachtsinspanningen. Zijn die ongeveer gelijk, dan kan de oplossing maar op één plek gevonden worden: zo dicht mogelijk bij het midden. Het is louter toeval als in het midden ook de beste oplossing ligt. Het is evenzeer toeval als de deeloplossingen van een in stukjes geknipt probleem samen ook de totaaloplossing voor het complexe probleem vormen. Vaak is dat niet zo. Iedereen ziet dat eigenlijk wel, maar samen blijken we niet in staat om het anders te doen.

DE POLITIEK SPEELT MEE

In theorie is het de politiek – de partijen, de regering, de volksvertegenwoordiging – die het starre evenwicht van belangengroepen zou moeten doorbreken. Maar in de praktijk lukt het niet om een beleid uit te zetten dat voortkomt uit een politieke visie op het geheel van de samenleving.

Voor een deel komt dat doordat partijprogramma's ook tot stand komen onder invloed van maatschappelijk touwtrekken. Ook politici worden meer aangezogen door deelbelangen dan door de algemene grote lijn. Maar er is nog een andere oorzaak. De politiek heeft haar eigen rollenspel. Een partij moet zo duidelijk mogelijk zijn, dat trekt kiezers en geeft macht. Duidelijkheid ontstaat door het zo krachtig mogelijk afzetten tegen de tegenpartij.

Als er een probleem aan de orde komt, is de verleiding groot om daarin dat aspect te belichten dat kan dienen ter onderscheiding van de politieke tegenstander. Die pakt op zijn beurt het andere einde van het touw en trekt zichzelf ook de duidelijkheid in.

Zo helpen partijen elkaar, maar wel ten koste van een afgewogen omschrijving van het vraagstuk en de oplossingen daarvoor. Wanneer partijen samen in een regering komen, komt er een regeerakkoord dat niet gaat over de beste oplossing, maar over het haalbare midden.

Dat zijn de hoofdlijnen van de heersende politieke cultuur. Ze zijn herkenbaar en veel mensen binnen en buiten de politiek erkennen ze ook. Ze zijn diepgeworteld en moeilijk te veranderen. Niemand in de politiek kan zich er geheel aan onttrekken, ook D66 niet. Maar veranderen moeten ze. Anders kunnen de ogenschijnlijk dringender problemen niet doeltreffend worden aangepakt.

1.2 Macht en controle

Ons stelsel van politiek en bestuur voldoet niet meer aan de eisen van een volwaardige democratie. Grote delen van het overheidsop treden onttrekken zich aan democratische controle, grote delen van het bestuursapparaat leiden een ondoorzichtig bestaan. Veel overheidsmaatregelen zijn meer een gevolg van autonome, bureaucratische krachten dan van behoeften van de burgers.

Onder druk van de huidige politieke cultuur zijn volksvertegenwoordigers gedwongen meer aandacht te besteden aan het overeind houden of onderuit halen van de regering, dan aan het vormen van een afgewogen oordeel over de behoeften in de samenleving.

De macht en het beleid van de regering berusten niet op een ondubbelzinnige uitspraak van de kiezer, maar op compromissen tussen parlementaire minderheden die samen een meerderheid vormen. Het moeizame resultaat van de onderhandelingen in de kabinetsformatie, het regeerakkoord, wordt belangrijker dan het vinden van doeltreffende oplossingen voor de maatschappelijke problemen.

FUNDAMENTEEL

D66 meent dat de posities van regering en parlement aan fundamentele herziening toe zijn. De controle op de macht moet vrijer komen te staan tegenover de macht zelf. Beide hebben hun eigen democratische mandaat nodig: iedere burger één stem voor de macht, één stem voor de controle op de macht.

Onze voorstellen hiervoor zijn niet te verwezenlijken binnen de periode die door een verkiezingsprogramma wordt bestreken.

Wel kan hun verwezenlijking dichterbij worden gebracht als ze in brede kring steun verwerven. Daarom zijn ze hier in beknopte vorm opgenomen. Ze geven het perspectief aan van ons politieke handelen in dit opzicht. Het gaat om een samenstel van hervormingen en noodzakelijke correcties die logisch voortvloeien uit de oorspronkelijke bedoeling van ons stelsel.

GEKOZEN PREMIER

In de eerste plaats moet de controlerende functie van het parlement worden versterkt. Dat kan vooral door het parlement te verlossen van de directe verantwoordelijkheid voor het formeren en aan de macht houden van een regering.

Wij stellen daarom voor dat er aparte verkiezingen komen voor de vorming van een regering. Directe verkiezing van de Minister-President, die vervolgens zijn ministers aanwijst, elimineert de vertragende, verwarrende en ondemocratische kabinetsformatie en legt de vraag welke regering er moet komen daar waar hij uit democratisch oogpunt gezien thuishoort: bij de kiezers.

Een gekozen premier moet de absolute meerderheid van de kiezers achter zich hebben. Daarom moet de verkiezingsprocedure voor de premier voorzien in de mogelijkheid van twee rondes. Volgens dit nieuwe stelsel kan Nederland binnen twee weken een nieuwe premier hebben, die bovendien beschikt over een werkelijke democratische machtsbasis voor het vormen van een regering.

Een gekozen premier betekent niet, dat regering en parlement volkomen los van elkaar komen te staan. De volksvertegenwoordiging behoudt de mogelijkheid om een regering naar huis te sturen, mits dit haar uitdrukkelijke bedoeling is. Omgekeerd houdt de regering het recht af te treden. In beide gevallen moeten nieuwe verkiezingen worden uitgeschreven.

DISTRICTENSTELSEL

In de tweede plaats vindt D66 dat de band tussen kiezer en gekozene in het parlement moet worden versterkt. Dat kan door een meervoudig districtenstelsel in te voeren. Daarin kiezen de burgers per district een aantal afgevaardigden. Deze zullen voor hun verkiezing minder afhankelijk zijn van de overtuigingskracht van hun lijsttrekker en meer zijn aangewezen op hun eigen overtuigingskracht bij de kiezers van hun district. Ze zullen minder sterk de zuigkracht van hun specialisme ondervinden en zich breder moeten oriënteren op de concrete maatschappelijke knelpunten zoals die in hun district tot uiting komen. Hun band met de kiezers zal directer zijn, hun onafhankelijkheid ten opzichte van onpersoonlijke structuren groter. Daardoor zullen ze beter zijn toegerust voor hun taak van toezichthouders op de macht.

Voor beide veranderingen zijn grondwetswijzigingen nodig. Dat is een omvangrijk proces, waarvoor een zeer brede steun (2/3) van het parlement en dus van de kiezers nodig is. In onze visie hangen beide plannen onverbreekelijk met elkaar samen. Het invoeren van een gekozen premier zonder een nieuw kiesstelsel of omgekeerd is niet zinvol en bovendien verwarrend ten opzichte van de huidige situatie.

DE KORTE TERMIJN

Ook op de korte termijn moet gewerkt worden aan versterking van de controlefunctie van de volksvertegenwoordiging. Het parlement moet voorkomen dat regels ontstaan of in stand blijven waaraan geen behoefte meer bestaat of die slecht functioneren. Het mist echter feitelijke kennis van zaken en dreigt meegezogen te worden in de gefragmenteerde, sectorgewijze behandeling van voorstellen.

PARLEMENTAIR INSTITUUT

Het parlement moet daarom de bevoegdheid en het budget krijgen om een eigen onderzoeksinstituut in het leven te roepen, dat los van ambtelijke bindingen de maatschappelijke uitwerking en houdbaarheid van allerlei regels naspeurt. De eigen informatieverwerving van het parlement, buiten de regering om, die thans alleen fragmentarisch door de afzonderlijke fracties geschiedt, zou daardoor een belangrijke, gebundelde aanvulling krijgen. Het instituut hoeft niet zwaar te worden opgetuigd. Het kan de uitvoering van bepaald onderzoek uitbesteden aan bestaande instellingen.

Een vergelijkbare mogelijkheid dient te worden geschapen voor gemeenteraden en provinciale staten.

WETGEVING

Bij de totstandkoming van nieuwe regels zal het parlement erop moeten toezien dat deze in de praktijk uitvoerbaar zijn en niet leiden tot onaanvaardbare inbreuken op de persoonlijke levenssfeer van burgers of tot andere ongewenste maatschappelijke effecten. Via enquêtes onder betrokkenen kan het parlement daarvan een beeld krijgen. Uit het oogpunt van democratie moet de volksvertegenwoordiging de overdracht van regelgevende bevoegdheid aan de regering kritisch bezien en waar mogelijk aan banden leggen. Voor de kwaliteit van de wetgeving is het nuttig dat in de Tweede Kamer een Vaste Commissie voor de wetgeving wetsvoorstellen en amendementen toetst op zorgvuldigheid en beginselen van behoorlijke regelgeving.

REFERENDUM

Geheel onafhankelijk van de noodzakelijk geachte fundamentele herziening van de posities en verkiezing van regering en parlement stelt D66 zich in beginsel positief op ten opzichte van het invoeren van de mogelijkheid tot het houden van referenda op landelijk, provinciaal en plaatselijk niveau. Hierdoor kunnen de onvolkomenheden van het vertegenwoordigend stelsel enigermate worden gecorrigeerd en wordt de politieke participatie van burgers gestimuleerd.

Op landelijk niveau wordt gedacht aan een corrigerend wetgevingsreferendum.

Op provinciaal en gemeentelijk niveau zijn verschillende – ook verderstreckende – vormen van referenda denkbaar, mede omdat de raden en staten niet alleen een taak op het gebied van de wetgeving hebben, maar ook op het gebied van het bestuur. Bovendien zijn de problemen veelal kleinschaliger.

D66 zal deze gedachten op korte termijn nader uitwerken.

1.3 Decentralisatie

Een tweede hoofdlijn in het streven naar vernieuwing van het politieke bestel is de eis van decentralisatie. D66 maakt daar ernst mee, ook in de komende jaren. De besluitvorming moet naar het niveau dat zo dicht mogelijk ligt bij de mensen om wie het gaat. Tegen de consequente uitvoering van die gedachte bestaat veel weerstand: ook hier ondergraaft de macht niet graag de eigen basis. Er zijn ook goede redenen om weloverwogen te werk te gaan. Maar het belang van het idee is te groot om het in mooie woorden te laten stranden.

OMKEREN

De laatste jaren zijn de lokale overheden in hun verhouding tot het rijk flink achteruitgezet: bestuurlijk door de voortschrijdende centralisatie en financieel doordat zij – als wél wordt gedecentraliseerd – een meer dan evenredig deel van de bezuinigingen te dragen hebben gekregen. De macht van de centrale overheid groeit; daarbij lijkt zij steeds minder in staat tot snijden in eigen vlees. Deze ontwikkeling moet worden omgekeerd. Zoveel mogelijk taken moeten worden gedecentraliseerd naar het gemeentelijk niveau, dat uiteraard de middelen moet krijgen om ze uit te voeren.

VIER ELEMENTEN

Er lijkt een bijna natuurlijk verband te bestaan tussen de hoeveelheid geproduceerde regels, de hoeveelheid ambtenaren, de bestuurlijke centralisatie en de financiële centralisatie. Wie in deze situatie wijzigingen wil aanbrengen zal dit met alle vier de elementen tegelijk moeten doen. D66 stelt daarom de komende regeringsperiode twee maatregelen voor:

- vermindering van de hoeveelheid rijksambtenaren en daarmee de capaciteit om centrale regels te maken;
- versterking van de positie van de gemeenten door verruiming van bevoegdheden en budget.

TAAKSTELLING

Als indicatieve taakstelling dient een jaarlijkse vermindering van het aantal arbeidsjaren van de rijksoverheid met 4% in het regeerakkoord te worden opgenomen. Het accent zal dan moeten liggen op vermindering van het aantal rijksambtenaren op centraal beleids- en controleniveau.

Deze reductie hoeft niet te leiden tot ontslagen, omdat de door ons voorgestane arbeidsduurverkorting met herbezetting van bijvoorbeeld 50% leidt tot een vermindering van het aantal arbeidsplaatsen bij de rijksoverheid met per saldo ca. 1½% per jaar en het natuurlijk verloop in de rijksdienst gemiddeld 5 à 6% per jaar bedraagt.

Versterking van de financiële positie van gemeenten zal leiden tot een grotere bestuurlijke vrijheid. Daartoe dient in het regeerakkoord taakstellend te worden opgenomen dat, uitgaande van een stabilisatie van het volume van de totale collectieve uitgaven, het volume-accres van de algemene uitkeringen uit het gemeentefonds tenminste 1% per jaar zal bedragen. Bovendien dient de stijging van de bijstandskosten voor de gemeenten door het Rijk voor 100% te worden vergoed.

De bedoeling van een dergelijke operatie is niet om zonder meer financiële middelen naar de gemeenten te laten vloeien, maar om de nodige financiële middelen ter beschikking te stellen voor de gewenste uitbreiding van taken. Bezuinigingen blijven nodig, maar ze mogen niet meer onevenredig worden afgewenteld op de lagere overheden.

De groei van het gemeentefonds zal budgettair neutraal moeten worden uitgevoerd en gaat dus ten laste van de rijksbegroting.

De sanering van specifieke uitkeringen moet worden voortgezet.

Tenslotte zal de bestuurlijke vrijheid ook anderszins moeten worden bevorderd. De wetgeving moet daarop kritisch worden bezien, het toezicht in al zijn vormen wordt verminderd en het bestuur per circulaire aanzienlijk worden teruggedrongen.

UITVOERING OP ARMLENGTE

Voorts zou een verkleining van de departementen mogelijk kunnen worden door een betere scheiding tussen de beleidsvormende en uitvoerende departementsonderdelen. De uitvoerende onderdelen dienen zoveel mogelijk op armlengte van de overheid gebracht te worden, bij voorkeur in bestaande diensten of organisaties. Uiteraard moet daarbij de politieke verantwoordelijkheid op hoofdlijnen gewaarborgd blijven.

GEMEENTEWET

Er dient een eind te komen aan de situatie dat voor alle gemeenten dezelfde wettelijke maatregelen gelden. De praktijk heeft al lang uitgewezen dat gemeenten met enkele duizenden inwoners niet volgens hetzelfde model kunnen worden bestuurd als een gemeente met honderdduizenden inwoners. In de Gemeentewet moet daarom de mogelijkheid worden geschapen om aan deze verschillen tegemoet te komen. Voor de grootste gemeenten moet gedacht worden aan een apart statuut dat de rechtstreekse relatie (niet via de provincie) regelt tussen deze gemeenten en het rijk.

GEMEENTEBESTUUR

Onverminderd het streven naar doeltreffende decentralisatie van taken naar de gemeente, dient ook met kracht te worden gewerkt aan de gewenste hervorming van het gemeentelijk bestuursniveau. Het primaat van de gemeenteraad moet zoveel mogelijk tot zijn recht komen, onder meer door de gemeenteraad waar mogelijk zelf te laten beslissen welke taken hij zelf uitvoert en welke hij overdraagt aan burgemeester en wethouders. D66 ziet de door de gemeenteraad zelf aangewezen burgemeester als het sluitstuk van decentralisatie.

In verband met de tijdsindeling, tijdsbesteding en beloning van bestuursfuncties op gemeentelijk niveau is deelname daaraan voor vele burgers in de praktijk moeilijk te realiseren. Bovendien worden wethouders uit het midden van de Gemeenteraad aangewezen. Daardoor vervaagt ook de scheiding tussen uitoefening van de macht en de controle daarop. D66 stelt daarom voor dat wethouders van buiten de Gemeenteraad kunnen worden aangewezen. Hetzelfde stelt D66 voor op provinciaal niveau, zodat gedeputeerden van buiten de Staten kunnen worden aangewezen.

1.4 Koninkrijkszaken: de Antillen

Ook in het koninkrijksverband zijn ingrijpende politieke en staatkundige veranderingen aan de orde. Bij het beleid ten opzichte van de Nederlandse Antillen en Aruba gaat D66 er van uit, dat er een waardevolle historische en maatschappelijke band tussen Nederland en deze eilanden bestaat.

Ten aanzien van een eventuele onafhankelijkheid moet onderscheid worden gemaakt tussen formeel en feitelijk. Gegeven de omvang en de ligging van de eilanden kan een formele onafhankelijkheid licht tot nieuwe, ongewenste inmenging van buitenaf of tot interne verstoringen leiden. Het streven moet gericht zijn op zo groot mogelijke feitelijke zelfstandigheid, ook indien dat een voortgaande reële band met Nederland zou betekenen. De uitgesproken wil van de bevolking van de Nederlandse Antillen en Aruba zal daarbij zwaar wegen.

ECONOMIE

Willen de Nederlandse Antillen en Aruba in de nabije toekomst een sterke verarming ontlopen dan zullen structureel nieuwe bronnen van inkomsten moeten worden aangeboord. Het toerisme vanuit Europa kan worden gestimuleerd door concurrerende tarieven in de luchtvaart. Bij de besteding van de financiële hulp uit Nederland moet de nadruk liggen op structurele projecten onder deskundige leiding, met grote aandacht voor onderhoud en nazorg.

2. SOCIAAL-ECONOMISCH BELEID

In de afgelopen jaren ging het financieringstekort omlaag en de winst, vooral in de export, omhoog. Maar de werkloosheid groeide onbarmhartig. Mogelijk is nu een stabilisatie ingetreden, maar dan wel op een duizelingwekkend hoog niveau. Uitzicht op aanmerkelijke vermindering geeft de zittende regering niet. In plaats van de stoot te geven tot de oplossing van het werkloosheidsprobleem, probeert ze het steeds meer door te schuiven naar de organisaties van werkgevers en werknemers. Dat kan zo niet.

Het werkgelegenheidsbeleid heeft het afgelegd tegen de bezuinigingen, dat blijkt uit alles. Ambtenaren en trendvolgers hebben terwille van de bezuiniging zoveel ingeleverd, dat nieuwe offers terwille van de arbeidstijdverkortung uiterst zwaar zouden vallen. Uitkeringsgerechtigden zagen hun inkomen steeds opnieuw gekort, zonder dat daar een grotere kans om aan de slag te komen door herverdeling van werk tegenover stond.

VERANDERINGEN

De zittende regering heeft bovendien veel te weinig oog gehad voor ingrijpende maatschappelijke veranderingen, zoals de sterk toenemende verscheidenheid in de wijze waarop mensen leven, wonen en werken. Het aantal alleenwonenden en ongehuwd samenwonenden is sterk gegroeid. Steeds meer vrouwen, gehuwd en ongehuwd, zijn buitenshuis werkzaam. Er komen steeds meer deeltijdbanen en andere afwijkingen van het geijkte arbeidspatroon.

Dit zijn positieve ontwikkelingen, die de keuzevrijheid van mensen sterk vergroten. De zittende regering heeft ze echter eerder tegengewerkt dan bevorderd, o.a. door de invoering van ingewikkelde regelingen ten aanzien van voordeurdelers en tweeverdieners, regelingen die nog lijken uit te gaan van de algemene geldigheid van traditionele patronen. Ook uit dit oogpunt is het betreurenswaardig dat de herverdeling van werk onvoldoende is gestimuleerd.

Ook de te verwachten technologische vernieuwing zal grote maatschappelijke gevolgen hebben. Zowel werk als vrije tijd zullen veelal een andere inhoud krijgen. Op allerlei gebied komt er meer keuze, verschil en afwisseling. De individualisering zal voortgaan, in de sociale zekerheid, bij de arbeidsvoorwaarden en bij pensioenregelingen. Dat vergt grotere soepelheid in het overheidsbeleid en ook meer maatwerk, hetgeen onder meer inhoudt dat besluiten dicht bij de burger worden genomen. Naarmate de samenleving sneller verandert, weegt de verantwoordelijkheid zwaarder voor de bescherming van wie achterop raakt.

De veranderlijke samenleving leidt tot een sterk toenemende behoefte aan her- en bijscholing. Ondanks de hoge werkloosheid zijn er nu al tekorten aan geschoolde arbeidskrachten in bepaalde sectoren, zoals informatica. Ook zijn de omstandigheden gunstig voor het stimuleren van nieuwe bedrijvigheid in kleine en middelgrote ondernemingen. Er liggen hier de komende jaren enorme mogelijkheden voor het terugdringen van de werkloosheid.

Voorts zijn de economische activiteiten niet gelijkmatig gespreid over ons land, zij zijn voor een groot deel geconcentreerd in de Randstad. De regio's bevinden zich daardoor in een nadelige positie. Zij ondervinden als eerste de nadelen van een economische teruggang en een economische opleving is in de regio's het laatst merkbaar. Blijvende steun is daarom, vanwege deze nog steeds bestaande ongelijkheid, noodzakelijk.

Tenslotte is het realistisch ervan uit te gaan, dat talrijke langdurig werklozen zelfs bij een algemene economische opleving niet vanzelf weer aan de slag komen. D66 zal zich daarbij niet neerleggen.

2.1 Hoofddoelstelling: werkgelegenheid

De belangrijkste doelstelling voor het sociaal-economisch beleid in de komende regeringsperiode is voor D66 het terugdringen van de werkloosheid. Het financiële en fiscale beleid, het industrie- en technologiebeleid, het inkomensbeleid en het arbeidsmarktbeleid dienen het werkgelegenheidsbeleid te ondersteunen. Selectiviteit in het nastreven van economische groei is daarbij van belang.

DRIE PROBLEMEN

Bij de oplossing van de werkloosheid gaat het om drie problemen. In de eerste plaats moeten er zoveel mogelijk nieuwe banen komen. Dat kan door verlaging van de arbeidskosten, door stimulering van het ontstaan van nieuwe bedrijven door middel van een krachtig industrie- en technologiebeleid, en door het op peil houden van de binnenlandse bestedingen door bescherming van de koopkracht.

Ten tweede moeten die banen ook daadwerkelijk worden bezet. Het wordt steeds duidelijker dat daartoe in samenwerking met het bedrijfsleven en de overheid een grootscheepse inhaalpoging moet plaats vinden op het gebied van om-, her- en bijscholing van werklozen en werkenden. Het belang hiervan is tot nu toe door de betrokken partijen schromelijk onderschat.

Ten derde moet de herverdeling van werk krachtiger worden aangepakt. Juist nu dit proces door belangentegenstellingen en technische problemen tempo dreigt te verliezen, dient de overheid vanuit haar algemene verantwoordelijkheid alles op alles te zetten om meer voortgang te bereiken. Herverdeling van werk is een onmisbaar onderdeel van het werkgelegenheidsbeleid.

EEN ECHT CONTRACT

De maatregelen die hieronder voor het werkgelegenheidsbeleid worden opgesomd, vormen dan ook een onlosmakelijk geheel. Als het onmogelijk wordt in onze maatschappij overeenstemming te bereiken over de uitvoering van cruciale onderdelen van het beleid, staan automatisch ook de aard en intensiteit van andere onderdelen ter discussie. Het is tegen deze achtergrond, dat in dit programma groot belang wordt toegekend aan het bereiken van een sociaal contract tussen overheid en werkgevers- en werknemersorganisaties. Dat is geen verschuiven van verantwoordelijkheid. Er is naar onze mening een echt contract nodig, waarin de betrokken partijen in een proces van geven en nemen erin slagen om de noodzakelijke balans in het sociaal-economisch beleid te brengen, zodat onze samenleving haar sociaal-economische dynamiek kan hervinden.

KEUZEVRIJHEID

Binnen deze hoofddoelstelling wil D66 zoveel mogelijk recht doen aan een ander uitgangspunt voor het beleid, namelijk de vergroting van de keuzevrijheid en de financiële zelfstandigheid van ieder mens, man of vrouw, gehuwd of ongehuwd, samenwonend of alleenstaand. Op grond van die doelstelling is D66 voorstander van een zo groot mogelijke individualisering van belastingheffing, sociale zekerheid en pensioenen. Daarbij hoort een rechtvaardig, betaalbaar en doorzichtig stelsel van sociale zekerheid en in het bijzonder de handhaving van de koopkracht van de minimum-uitkeringen. Het belastingstelsel moet sterk worden vereenvoudigd.

2.2 Het sociale contract

De centrale overheid en de werkgevers- en werknemersorganisaties horen samen op te komen voor versterking en verbreding van het economisch herstel en afbraak van de werkloosheid. Daartoe dient tussen overheid en werkgevers- en werknemersorganisaties een meerjarig sociaal contract te worden afgesloten, waarin globale, landelijke afspraken zijn neergelegd over loonmatiging, arbeidsmarktbeleid, herverdeling van arbeid en verlaging van belasting- en premiedruk. De nadere invulling van deze landelijke afspraken geschiedt zoveel mogelijk decentraal, d.w.z. op het niveau van bedrijfstakken en ondernemingen.

SAMENHANGENDE ELEMENTEN

Het sociaal contract wordt gekenmerkt door vier onderling samenhangende elementen:

- Tussen de drie partners wordt een terugdringing van de werktijd – gedifferentieerd naar bedrijfstak – van gemiddeld 10% in vier jaar afgesproken.
- De overeenkomstige bruto inkomensvermindering, die hierdoor voor de werknemers ontstaat, wordt gecompenseerd door belastingverlaging, zodat de koopkracht op peil blijft.
- De ondernemingen verplichten zich tot het bestemmen van een vast percentage van de loonruimte voor het inrichten van om-, her- en bijscholingscursussen, die bedrijfstakgewijs in samenwerking met vakbonden (en overheid) worden opgezet. (In West-Duitsland is zo'n regeling, 0,6% van de loonsom, bij wet verplicht.)
- De financiële ruimte voor de werkgevers wordt vergroot door verlaging van de premies voor de volksverzekeringen.

STRIKTE RELATIE

Door de belastingverlaging strikt te relateren aan de arbeidsduurverkorting, kan de regering maximale druk uitoefenen op de totstandkoming van een sociaal contract in de gewenste zin. Wanneer een sociaal contract niet tot stand zou komen moet niet worden uitgesloten dat het pakket van maatregelen in een uiterste geval bij wet wordt afgedwongen. Daarbij zal ook dan zoveel mogelijk rekening moeten worden gehouden met de in 2.9 genoemde voorwaarden.

Indien desalniettemin arbeidsduurverkorting langs welke weg dan ook toch niet zou kunnen worden gerealiseerd, moet ervan worden uitgegaan, dat door de hoge werkloosheid het beslag op de algemene middelen dusdanig groot blijft, dat een vermindering van de belastingontvangsten niet meer mogelijk is.

2.3 De overheidsuitgaven

STABILISEREN

Het totaal van de overheidsuitgaven, inclusief de rentelasten op de staatsschuld, dient in de komende kabinetsperiode op het huidige volumeniveau te worden gestabiliseerd. De ruimte, die als gevolg van economische groei ontstaat, wordt in de eerste plaats gereserveerd voor een jaarlijkse verlaging van belasting- en premiedruk met 2 à 4 miljard gulden, ter stimulering van de arbeidstijdverkorting. Daarnaast wordt deze ruimte ook gebruikt voor een geleidelijke verdere verlaging van het financieringstekort van de rijksoverheid met gemiddeld 0,5% van het nationaal inkomen per jaar. Deze verlaging van het tekort vormt geen doel op zichzelf, maar is nodig om de steeds sterkere verdringing van overheidsuitgaven door stijgende rentelasten te beperken. Het tempo van de verlaging van het tekort moet bovendien worden afgestemd op de noodzaak van een internationaal gecoördineerd conjunctuurbeleid.

STRUCTUREEL BEGROTINGSBELEID

D66 bepleit herinvoering van het structureel begrotingsbeleid als onderdeel van het beleid gericht op economisch herstel. In de afgelopen jaren heeft het feitelijk financieringstekort teveel centraal gestaan, waardoor voortdurend tussentijds werd omgebogen. Dat leidde tot verscherping van conjuncturele schommelingen in plaats van tot de gewenste compensatie ervan langs de weg van het uitgezette meerjarige begrotingsbeleid.

DOELMATIGHEID

Het proces van heroverweging van bestaande overheidstaken dient te worden voortgezet. Door voor bepaalde, minder urgente taken minder geld uit te trekken, respectievelijk te besluiten tot privatisering, wordt de ruimte gevonden voor de financiering van nieuw beleid, respectievelijk het verhogen van de budgetten voor andere overheidstaken.

In dit kader dient met prioriteit te worden nagegaan hoe de doelmatigheid van het overheidsbeheer op de verschillende departementen kan worden verbeterd. Waar nodig dient daartoe gebruik te worden gemaakt van de inschakeling van particuliere adviesbureaus, waarvan de adviezen openbaar worden gemaakt en met de Tweede Kamer worden besproken.

2.4 Nieuwe werkgelegenheid

Het tot stand komen van nieuwe werkgelegenheid dient te worden bevorderd door stimulering van bedrijvigheid, door het industrie- en technologiebeleid, door verbetering van de aansluiting van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt en (ook) door verlaging van de arbeidskosten.

ARBEIDSKOSTEN

De verlaging van arbeidskosten dient langs verschillende wegen te worden nagestreefd. In de eerste plaats via verlaging van de belasting- en premiedruk, waardoor tevens een bijdrage wordt geleverd aan het terugdringen van het grijze en zwarte circuit. In de tweede plaats door verlaging van de relatieve premiedruk op arbeidsintensieve bedrijven door de werkgeverspremies voor de volksverzekeringen niet langer te heffen op basis van de loonsom, maar van de toegevoegde waarde. In de derde plaats door de BTW op dienstverlening te laten plaatsvinden volgens het lage tarief.

ARBEIDSMARKT

Ter vergroting van de flexibiliteit op de arbeidsmarkt dienen de mogelijkheden om werknemers in tijdelijke dienst te nemen, indien de aard van het werk dat vraagt, verruimd te worden. De maatschappelijke positie van mensen die thuiswerken of op afroepcontract, dient beschermd te worden. Ook moet aan uitzendbureaus, die nu vaak fungeren als smeerolie van de arbeidsmarkt en aan behoeften van werkgevers en werknemers tegemoet komen, een belangrijke aanvullende rol bij de arbeidsbemiddeling worden toegekend. Bestaande (wettelijke) belemmeringen ten aanzien van de tijdsduur dienen kritisch te worden gezien op hun functionaliteit.

ARBEIDSBUREAUS

De mobiliteit op de arbeidsmarkt dient te worden bevorderd door aan werkgevers- en werknemersorganisaties en aan de overheid een gezamenlijke verantwoordelijkheid toe te kennen voor het functioneren van de Gewestelijke Arbeidsbureaus. De beslissingsbevoegdheid wordt daarbij gedecentraliseerd naar het (regionale) niveau van de arbeidsbureaus. De zorg van de overheid richt zich in dit kader vooral op de kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt.

KWETSBARE GROEPEN

Voor vrouwen die op de arbeidsmarkt willen (her)intreden is uitbreiding van de mogelijkheden voor kinderopvang en invoering van een wettelijke regeling voor ouderschapsverlof nodig.

Uitbreiding van de mogelijkheden voor kinderopvang en de invoering van een wettelijke regeling voor ouderschapsverlof.

Voor jongeren wordt het beleid ten aanzien van specifieke projecten, inclusief het daarvoor beschikbare budget, gedecentraliseerd. (Zie ook 3.8.)

Voor ouderen worden de vervroegde uittredingsregelingen vervangen door een systeem van flexibele pensionering. De vakkennis van ouderen dient later te worden benut door inschakeling bij de begeleiding van jongerenprojecten.

Voor langdurig werklozen worden meer terugploegprogramma's opgezet. Hierbij worden projecten, met name bij groot onderhoud van woningen, monumentenzorg en grond-, weg- en waterbouw, gedeeltelijk gefinancierd met uit te sparen uitkeringen en fiscale inkomsten. De uitvoering vindt plaats op regionaal of lokaal niveau.

De kansen voor gedeeltelijk arbeidsongeschikten worden vergroot door werkgevers, waaronder de overheid, te verplichten om 5% gedeeltelijk-arbeidsongeschikte werknemers in dienst te nemen.

Ten slotte is het voor de mobiliteit van de arbeidsmarkt van belang dat zo spoedig mogelijk de problematiek van de pensioenpremie wordt opgelost (Zie par. 2.13).

OM-, HER- EN BIJSCHOLING

Om-, her- en bijscholing is van vitaal belang voor een goede aansluiting tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. De volgende maatregelen zijn in dit verband nodig.

– Voor vrouwen die op de arbeidsmarkt willen (her)intreden is intensivering van scholingsprogramma's nodig.

– Het bedrijfsleven dient nauw betrokken te zijn bij beslissingen over opzet en inrichting van het reguliere onderwijs.

– Grootscheepse om- en bijscholingsprogramma's dienen te worden gestart onder de gezamenlijke verantwoordelijkheid van overheid en organisaties van het bedrijfsleven. In deze programma's moet uitdrukkelijk aandacht worden besteed aan de kwaliteit van het werk en de organisatie ervan. Extra overheidsinspanning is vereist om langdurig werklozen weer bij het arbeidsproces te betrekken. Tevens moet scholing van vrouwen in wat algemeen als mannenberoepen worden beschouwd actief worden gestimuleerd.

– Werkgevers- en werknemersorganisaties dienen mede in het kader van arbeidsduurverkorting afspraken te maken over periodiek bijscholingsverlof, dat werknemers in staat stelt nieuwe (technologische) ontwikkelingen bij te houden.

– Voor werklozen van alle opleidingsniveaus wordt onder bepaalde omstandigheden scholing met behoud van uitkering mogelijk gemaakt, waardoor de actieve sollicitatieplicht komt te vervallen.

– Aan langdurig werklozen tot 45 jaar kan de verplichting tot om- en bijscholing worden opgelegd als voorwaarde voor het behouden van een volledige uitkering.

2.5 Industrie- en technologiebeleid

EUROPEES

Een krachtig Europees industrie- en technologiebeleid is een dwingende noodzaak voor de toekomst van ons land. Alleen via een gebundelde inspanning op Europees niveau zal het mogelijk zijn de huidige achterstand op de Verenigde Staten en Japan te verkleinen. Een eerste voorwaarde daarvoor is het zo snel mogelijk tot stand brengen van één Europese thuismarkt via opheffing van bestaande handelsbelemmeringen: afschaffing van grensformaliteiten, harmonisatie van normen en standaarden, de realisering van een Europees overheidsaankoopbeleid en opheffing van nationale steunmaatregelen ten gunste van maatregelen op Europees niveau.

Daarnaast moeten er gebundelde researchprogramma's worden opgezet op het gebied van de nieuwe technologieën, gekoppeld met nationale programma's. De bestaande programma's (Esprit, Brite en Race) dienen te worden aangevuld met krachtige programma's op het terrein van de biotechnologie, telecommunicatie en milieu-technologie. Een dergelijke programmatische aanpak dient ook op nationaal niveau te worden bevorderd in aanvulling op het informatie-stimuleringsplan. Het Franse Eurekapan verdient ondersteuning. Ook het midden- en kleinbedrijf dient hierbij systematisch te worden betrokken.

Om een Europees industrie- en technologiebeleid van de grond te krijgen, pleit D66 verder voor het opzetten van een Europees Investeringsfonds. Dit fonds dient te worden gebruikt voor het aanleggen van (glasvezel-)communicatienetwerken, databanken voor de verschillende industriële sectoren en researchinstellingen, betere vervoers- en transportstructuren (o.a. snelle treinverbindingen).

OVERHEIDSINVESTERINGEN

Door verhoging van de overheidsinvesteringen kan de overheid een directe bijdrage leveren aan het economisch herstel en daardoor aan vermindering van de werkloosheid, zoals door aanleg van de Zuiderzee-spoorlijn.

Aansluiting dient te worden gezocht met het Europese niveau op gebieden als defensie, PTT, energievoorziening en milieu.

Daarnaast hebben overheidsinvesteringen over het algemeen een meer kleinschalig karakter; ze liggen merendeels in de gemeentelijke sfeer. Speciaal komen in aanmerking bodemsanering, onderhoud en vervanging van rioleringen, stads- en dorpsvernieuwing, kabelnetwerken voor telecommunicatie, renovatie-projecten in de woningbouw, vernieuwing van verouderde bedrijfsterrinen, groenvoorzieningen en openbaar vervoer. Waar infrastructurele knelpunten de economische ontwikkeling in de weg staan, moeten ze worden weggenomen. De financiering kan geschieden door middel van de verkoop van staatsdeelnemingen, die zich daartoe lenen. De mogelijkheden van private medefinanciering moeten worden onderzocht. Daarnaast zal de extra financiële ruimte die in de komende vier jaar aan de gemeenten wordt geboden, kunnen leiden tot verhoging van de gemeentelijke investeringen.

STEUN AAN BEDRIJVEN

Het bestaande nationale industriebeleid met zijn ad-hoc karakter en zijn waret van regelingen moet worden gesaneerd. Steunverlening aan bedrijven mag voortaan alleen op grond van ook voor de kleinere bedrijven doorzichtige regelingen, aan de hand van vaste, openbare maatstaven. De steunverlening wordt sterker gericht op technologische vernieuwing en het stimuleren van nieuwe bedrijvigheid ter versterking van de economische structuur.

De Wet Investeringsrekening dient te worden afgeschaft. De middelen die nu via de WIR-toeslagen bestemd zijn voor o.a. kleinschaligheidsbevordering, regioversterking, milieu en energie dienen echter dezelfde bestemming te behouden. Voor de regionale toeslagen dient dit te gebeuren door deze gelden toe te delen aan de bestaande ontwikkelingsmaatschappijen, respectievelijk provinciale of lokale besturen.

AANSCHAFFINGEN

De overheidsaanschaffingen vormen een tot dusver onvoldoende gebruikt instrument van industriebeleid. D66 bepleit het opzetten van netwerken van overheid, bedrijfsleven en onderzoeksinstellingen per sector van het overheidsbeleid, waarin toekomstige overheidsaanschaffingen zo vroeg mogelijk worden aangemeld. Bij voorrang dient dit te geschieden op het terrein van de nieuwe technologieën (o.a. informatietechnologie, telecommunicatie, biotechnologie).

Naast de bevordering van nieuwe technologische ontwikkelingen heeft de overheid tot taak om de effecten van nieuwe technologieën op milieu en samenleving te toetsen.

WIJZIGING VAN HET LANDBOUWBELEID

De prominente plaats van de Nederlandse landbouw in het Europese kader zal in de toekomst alleen kunnen worden gewaarborgd, als meer nadruk wordt gelegd op de beheersing van de produktie.

D66 acht het nodig dat het Europese landbouwbeleid wordt hervormd. Een meer marktgericht beleid zal de omvang van de overschotten doen verminderen en zal daardoor een gunstige invloed hebben op de financiering.

De instandhouding van de werkgelegenheid – en met name die van de familiebedrijven – dient uitgangspunt te blijven van de inkomenspolitiek in de landbouw.

De onrechtvaardigheden in het nu bestaande systeem van superheffing op melk moet zo spoedig mogelijk verdwijnen. De biologisch-dynamische boeren, de ecologische boeren en de kleine boeren worden ontzien. De quota moeten niet langer grondgebonden zijn en in plaats van in kilogrammen melk in kilogrammen vet worden vastgesteld.

WELZIJDIEREN

Bevordering van de kwaliteit van de produktie houdt tevens de zorg voor het dier in, hetgeen beperkende maatregelen ten aanzien van de produktiemethoden onvermijdelijk maakt. Compenserende maatregelen in verband daarmee worden overwogen.

KWALITEITZORG

Bevordering van de kwaliteitsproduktie behelst eveneens de zorg voor het dier, hetgeen beperkende maatregelen ten aanzien van de intensiteit van de produktiemethoden onvermijdelijk maakt. Compenserende maatregelen kunnen daarbij worden overwogen.

De door de beleidshervormingen vrijkomende gelden zullen ten dele moeten worden gebruikt voor stimuleringen van proces- en produktinnovatie in de land- en tuinbouw. Juist de Nederlandse agrarische sector zal zich moeten toeleggen op de produktie van kwalitatief hoogwaardige voedingsmiddelen.

De agrarische bedrijfsvoering moet op korte termijn worden gericht op aanzienlijke vermindering van de belasting van het milieu.

AGRARISCH STRUCTUURBELEID

Er zal opnieuw vorm moeten worden gegeven aan het agrarisch structuurbeleid. Dit is temeer nodig, omdat de noodzakelijke maatregelen ten behoeve van vermessing en verzuring grote gevolgen voor de landbouw als bedrijfstak hebben.

Het structuurbeleid moet mede gericht zijn op het handhaven van werkgelegenheid binnen de landbouw. Essentiële elementen zijn:

- de ontwikkeling van het extensief (grondgebonden) nevenbedrijf;
- realisering van regionale differentiatie in de agrarische bedrijfsvoering, waarbij rekening wordt gehouden met natuur- en landschapswaarden.

EG EN DERDE WERELD

De behoefte aan voedselprodukten in de Derde Wereld dient ook consequenties te hebben voor de landbouwpolitiek van de EG. Meer nadruk zal moeten worden gelegd op verdere afbraak van protectionistische maatregelen van de Gemeenschap, – een doelstelling die alleen kan worden verwezenlijkt in samenhang met een duidelijke landbouwontwikkelingspolitiek voor de Derde Wereld.

2.8 Consumentenbeleid

RECHTEN

De rechtsongelijkheid tussen consument en producent is zo groot, dat mag worden gesproken van een duidelijke achterstelling van de consument. Terwijl de producent zijn belang verdedigd ziet in talloze wettelijke bepalingen, heeft de consument nauwelijks rechten.

D66 is dan ook van mening, dat de gebrekkige consumentenwetgeving op een aantal punten dringend uitbreiding of aanvulling behoeft, met name ten aanzien van een aantal rechten:

- informatie over de samenstelling van produkten;
- bescherming van de persoonlijke levenssfeer;
- specificatie van rekeningen;
- dienstbetoon van de zijde van de overheid en andere monopolistische instellingen;
- normgebonden prijs/produktvergelijking;
- bescherming tegen misleidende reclame;
- verplichte prijsopgave bij dienstverlening;
- een dwingende regeling tot bescherming van de consument/koper van roerende goederen (consumentenkoop).

D66 pleit met kracht voor snelle invoering van een vereenvoudigde kantongerechtsprocedure ten behoeve van de consument.

Consumentenorganisaties dienen de wettelijke mogelijkheid te krijgen te procederen in het algemeen consumentenbelang.

WINKELSLUITING

De winkelsluitingswet moet worden gewijzigd in die zin, dat ondernemers de vrijheid wordt gelaten binnen het ook thans toegestane aantal van 52 uren wekelijkse openingstijd zelf de openings- en sluitingstijden vast te stellen. Deze wijziging, waartoe D66 inmiddels het initiatief heeft genomen, komt tegemoet aan een veranderd koopgedrag van de consument in verband met de diversiteit in leefvormen en werktijden.

2.9 Hervreiding van arbeid

ARBEIDSDUURVERKORTING

Naast het tot stand brengen van nieuwe werkgelegenheid is hervreiding van arbeid door middel van arbeidsduurverkorting een onmisbaar instrument in het werkgelegenheid-beleid.

In het eerdergenoemde meerjarig sociaal contract worden over hervreiding van arbeid globale, richtinggevende afspraken gemaakt. Handhaving of verlenging van de bedrijfstijd, evenals het evenredig inleveren van inkomen voor arbeidsduurverkorting gelden daarbij als randvoorwaarden. Deze afspraken zullen gericht moeten zijn op het bereiken van tenminste gemiddeld 10% arbeidsduurverkorting in de periode 1986-1990.

De overheid bevordert het tot stand komen van dergelijke afspraken via het aanbieden van een aanzienlijke belasting- en premiedrukverlaging, waardoor de inkomenseffecten van arbeidsduurverkorting zoveel mogelijk worden gecompenseerd.

Voor bedrijfstakken en bedrijven die bij hervreiding van werk voorop lopen, kunnen lagere sociale premies worden vastgesteld. Ook hierover dienen in het sociaal contract afspraken te worden gemaakt.

De invulling van de arbeidsduurverkorting naar vorm, mate van herbezetting, bedrijfstijd en loonhoogte vindt in het bedrijfsleven per bedrijfstak respectievelijk onderneming plaats, waarbij rekening wordt gehouden met de concurrentiepositie van de betreffende bedrijfstak of onderneming.

OVERHEID

De overheid geeft als grootste werkgever voor haar eigen personeel het voorbeeld door het maken van afspraken over het bereiken van 10% extra arbeidsduurverkorting in 1990. Ook voor de overheid geldt dat hervreiding van werk gepaard dient te gaan met handhaving of verlenging van de bedrijfstijd en dus niet ten koste mag gaan van de dienstverlening aan het publiek.

Er worden geen extra kortingen op de ambtenarensalarissen toegepast. Wel kunnen ze worden aangepast op grond van een vergelijking met de salarissen voor vergelijkbare functies in het bedrijfsleven.

Eén en ander wordt financieel mogelijk gemaakt door de herbezetting in het kader van arbeidsduurverkorting te beperken, bijvoorbeeld tot 50%. De toedeling van de nieuwe formatieplaatsen vindt plaats op basis van de resultaten van de onderzoeken gericht op vergroting van de doelmatigheid van het overheidsbeheer en de heroverweging van bestaande overheidstaken.

Verder wordt als vorm van arbeidsduurverkorting een programma opgesteld voor periodiek bijscholingsverlof voor ambtenaren en naar gelang daaraan behoefte is binnen de quartaire sector, waarbij het onderwijs de voorrang heeft.

DEELTIJDARBEID

Ook het scheppen van meer mogelijkheden voor deeltijdarbeid is een steeds belangrijker wordend instrument voor de verdeling van werk. In het kader van de gewenste verdeling van betaald en onbetaald werk over mannen en vrouwen dient deeltijdarbeid ook aantrekkelijk te worden gemaakt voor mannen die nu voor de volle tijd werken. Het principe moet zijn dat deeltijd altijd en overal kan, tenzij uitdrukkelijk het tegendeel valt aan te tonen. Arbeidsverdelingsconsulenten kunnen behulpzaam zijn bij organisatorische problemen. Bij CAO's dienen ook afspraken te worden gemaakt over deeltijdwerk.

Om deeltijdarbeid aantrekkelijk te maken worden de rechtspositie en de secundaire arbeidsvoorwaarden van deeltijdwerkers verbeterd, onder andere door individualisering van pensioenrechten, opheffing van bestaande achterstanden in de sociale zekerheid en afschaffing van onrechtvaardige kortingen bij deeltijdwerkers in overheidsdienst.

D66 wil dat in het sociaal contract afspraken worden gemaakt over in deeltijd te vervullen vacatures. Deze moeten bij de berekening van de gemiddelde arbeidsduurverkortening worden betrokken.

Bij het bepalen van ruimte en inrichting van rijksgebouwen wordt rekening gehouden met de aanwezigheid van deeltijdwerkers.

Werknemers die minder dan 32 uur werken hoeven niet meer bij te dragen aan de algemene arbeidstijdverkortening.

VRIJWILLIGERSWERK

Financiële drempels voor het doen van vrijwilligerswerk moeten zoveel mogelijk worden weggenomen, zodat het doen van vrijwilligerswerk niet voorbehouden blijft aan dezelfde groep die al inkomen heeft uit loonvormende arbeid, of aan diegenen die het zich anderszins financieel kunnen permitteren. Daartoe dienen onkosten voor vrijwilligerswerk vergoed te worden.

WERKLOZENBELEID

Het valt met steeds grotere zekerheid te voorzien dat, ook bij de meest gunstige effecten van economische groei, scholingsprogramma's en herverdeling van arbeid, een zeer omvangrijke groep mensen permanent onvrijwillig werkloos of althans zonder betaalde arbeid zal blijven. Voor hen moet een werklozenbeleid worden ontwikkeld, dat het deze groep mensen mogelijk maakt een zinvol leven te leiden met volwaardige maatschappelijke participatie.

2.10 Inkomensbeleid

Handhaving en zo mogelijk verbetering van de koopkracht geldt voor het inkomensbeleid als doelstelling. Bij een gemiddelde economische groei van 2% lijkt deze doelstelling haalbaar.

Het inleveren van inkomen ten behoeve van herverdeling van werk kan dan worden gecompenseerd door verlaging van belastingen en premies. Bovendien dienen de vrije consumptieve bestedingen op peil te worden gehouden door grote terughoudendheid bij het verhogen van de prijs van de gedwongen bestedingen, zoals huren en de aardgasprijs.

Door de vele inkomensafhankelijke regelingen wordt het inzicht in de werkelijke inkomensverhoudingen ernstig vertroebeld. Deze regelingen leiden bovendien tot een hoge marginale lastendruk en onbeheersbaarheid van de overheidsuitgaven. Aantal en omvang van deze regelingen dienen daarom te worden beperkt.

Mede om die reden wijzen wij het inkomensafhankelijk maken van de kinderbijslag en de AOW af, evenals de invoering van een algemeen systeem van wonen naar draagkracht. Meer in het algemeen geldt, dat de netto-inkomensverschillen tussen minimum en modaal niet verder moeten worden verkleind.

D66 verzet zich tegen nieuwe willekeurige kortingen ten laste van bepaalde bevolkingsgroepen (ambtenaren, trendvolgers, uitkeringsgerechtigden). Het inkomensbeleid dient te worden gebaseerd op het principe van gelijke behandeling. Voor het overheidspersoneelsbeleid betekent dit dat wordt uitgegaan van een globaal gelijke arbeidsbeloning voor ambtenaren en trendvolgers ten opzichte van vergelijkbare functies in het bedrijfsleven. Daarbij wordt gebruik gemaakt van de resultaten van de zo spoedig mogelijk af te ronden pakketvergelijking.

Voor de uitkeringsgerechtigden worden na de stelselwijziging (zie volgende paragraaf) geen verdere kortingen meer toegepast op de uitkeringspercentages. Hun koopkracht wordt ten minste gehandhaafd, waar dit voor de marktsector ook wordt voorzien. Een eventuele vooruitgang in koopkracht wordt aangewend om de vele inkomensafhankelijke regelingen geleidelijk te beperken.

Uitgangspunt moet zijn dat ook ten aanzien van alleenstaanden tegenover gelijke verplichtingen gelijkwaardige rechten behoren te staan. Dat betekent dat noch direct, via het primaire inkomen, noch indirect, via het sociale zekerheidsstelsel en via inkomensprijsen (heffingen en subsidies), alleenstaanden ongelijk mogen worden behandeld.

2.11 Sociale zekerheid

Door herverdeling van werk worden inkomens steeds meer toegespitst op het individu. De sociale zekerheid dient hierbij aan te sluiten door zowel bij de werknemersverzekeringen als de volksverzekeringen van het individu uit te gaan.

Bij de Algemene Bijstandswet, die als sluitstuk van de sociale zekerheid geldt, kan worden uitgegaan van de behoeftenorm, die varieert naar leefvorm. Duidelijke, ook juridische afbakening van het begrip leefeenheid is dringend noodzakelijk, gezien de ervaringen met bijstand-controles en de recente woningdelersmaatregelen. De laatste dienen te worden afgeschaft en de eerste zoveel mogelijk beperkt.

Verdergaande individualisering van de sociale wetgeving zal als overgangsmaatregel een toeslag op de individuele uitkering tot de behoeftenorm van een leefeenheid nodig maken in die gevallen, waarin de partner geen eigen inkomsten heeft.

STELSELHERZIENING

Bij de definitieve vormgeving van de plannen voor de stelselherziening doet zich de keuze voor tussen hogere, maar korter durende en lagere, doch langer voortgezette werkloosheidsuitkeringen. D66 spreekt haar voorkeur uit voor de laatste, omdat daarmee het meest recht wordt gedaan aan het verband dat er hoort te zijn tussen de duur en de hoogte van de door het individu betaalde premie (equivalentiebeginsel). De uitkering dient dan ook te zijn afgeleid van het eigen loon waarover premie is betaald en zo lang mogelijk in stand te blijven. Hierin past niet de afbouw tot 70% van het minimumloon.

De periode waarin een aan het loon gerelateerde uitkering wordt gegarandeerd, dient verband te houden met het arbeidsverleden of met het aantal jaren waarin premie is betaald. Voor de komende kabinetsperiode wordt uitgegaan van een maximum periode van vier jaar, waarin 70% van het laatste genoten inkomen waarover premie is betaald wordt genoten. Aanvullend bestaat gedurende één jaar recht op een individuele minimumuitkering van 70% van het wettelijk minimumloon, zonder toets op vermogen of op het inkomen van een partner.

Wanneer de economische groei hoger uitvalt dan de door ons veronderstelde 2% en de werkloosheid vermindert, kan uitbreiding van deze periodes worden overwogen.

Wanneer het arbeidsverleden niet is geregistreerd of niet kan worden aangetoond, kan de leeftijd als vervangend criterium gelden.

Voor werklozen vanaf 45 jaar dient te gelden, dat ook na afloop van deze uitkeringsduur de toetsing op het bezit van een eigen huis vervalt.

Gedeeltelijk arbeidsongeschikten vallen voor het deel dat zij arbeidsongeschikt zijn onder de regeling voor arbeidsongeschikten. Voor het overige deel worden zij behandeld als werklozen, echter eerst dan, wanneer via aanneming van de Wet Arbeid Gehandicapte Werknemers hun positie op de arbeidsmarkt verbeterd is. Deze wet dient ondernemingen en diensten (ook voor de overheid) te verplichten om op het totale personeelsbestand tenminste 5% gedeeltelijk arbeidsongeschikten in dienst te hebben.

Tot dusver is met de opvattingen van werkgevers- en werknemersorganisaties over de stelselherziening nauwelijks rekening gehouden. Alsnog moet op korte termijn worden getracht hierover met hen tot overeenstemming te komen, hetgeen eventueel ook zou kunnen leiden tot een andere vormgeving van de stelselherziening, dan hierboven geschetst.

Nadat de herziening is voltooid, moeten sociale partners de zeggenschap krijgen over de werknemersverzekeringen, waarbij de overheid slechts een toezichhoudende rol toekomt ten aanzien van de totale omvang van de met deze verzekering gepaard gaande kosten.

WERKEN UITKERING

Werken met behoud van uitkering dient te worden bevorderd voorzover het om eigen initiatieven van uitkeringsgerechtigden gaat. De thans bestaande toetsingscommissies dienen geen beslissende stem te hebben. De gemeente beslist als uitkerende instantie met inachtneming van het advies van de toetsingscommissie.

Voor wie een uitkering krachtens de Algemene Bijstandswet heeft, wordt 20% van de bijverdiensten niet in mindering gebracht op de eigen uitkering of de uitkering van de partner, als financiële prikkel tot behoud of herstel van de binding met het arbeidsproces. Evenzo wordt elke studie, die de kansen op de arbeidsmarkt kan verbeteren, toegestaan. Ook dient aandacht te worden gegeven aan de verbetering van de administratieve procedures van de gemeentelijke sociale diensten, zodat mensen niet meer door storings in de uitkeringen ontmoedigd worden bij het zoeken van tijdelijk of deeltijdwerk.

De onlangs in de ziekte wet geïntroduceerde minimumdagloonregeling (vanaf 6 weken) heeft tot gevolg dat voor de bedrijven, met name in het midden- en kleinbedrijf, bij ziekte niet-kostwinners en alleenstaanden duurder zijn dan kostwinners. Voor werkgevers dient een dergelijk verschil niet te bestaan. De minimumdagloonregeling in de ziekte wet behoort daarom voor iedereen te gelden.

KINDERBIJSLAG

De kinderbijslag dient niet afhankelijk te worden gemaakt van het inkomen van de ouders. De toename van het bedrag aan kinderbijslag per kind, naarmate het aantal kinderen groter is, dient geleidelijk, d.w.z. in een periode van zes jaar, te worden afgeschaft. Gezien de leeftijdsafhankelijkheid van de kinderbijslag kan dit zonder nadeel voor de betrokkenen geschieden.

ALLEENSTAANDEN

Alleenstaanden vormen een aparte groep in de sociale wetgeving. Sommige regelingen werken in hun voordeel, méér echter in hun nadeel. Voorkomen moet worden dat van hen een te grote solidariteit wordt gevraagd bij het overdragen van inkomen naar met name gezinnen met één kostwinner.

UITVOERINGSORGANISATIE

De vereenvoudiging van de uitvoeringsorganisatie van de sociale zekerheid moet met spoed ter hand worden genomen. De toegankelijkheid voor de uitkeringsgerechtigde staat daarbij voorop. Uitkeringsgerechtigden dienen een plaats te krijgen in organen die adviseren of beslissen over uitkeringsrechten (SER, bedrijfsverenigingen, RWW- of toetsingscommissies).

2.12 Belastingen

D66 is voorstander van een vèrgaande vereenvoudiging van de loon- en inkomstenbelasting. De premieheffing voor de volksverzekeringen wordt ingepast in de loon- en inkomstenbelasting. Voor inkomens tot f 70.000 dient de inkomstenbelasting te worden afgeschaft en is de loonbelasting, inclusief premieheffing volksverzekeringen, eindheffing. Deze loonbelasting nieuwe stijl krijgt de vorm van een globale loonsomheffing.

De inkomstenbelasting blijft bestaan voor inkomens boven f 70.000 en voor zelfstandigen. Tevens zullen degenen die in aanmerking komen voor bijzondere aftrekposten, om een aanslag in de inkomstenbelasting kunnen verzoeken.

De tarieven in de inkomstenbelasting worden, in combinatie met een gelijktijdige beperking van aftrekposten, verlaagd, waarbij het maximumtarief 60% zal bedragen.

De tweeverdienerswetgeving dient te worden afgeschaft. De door D66 bepleite individuele heffing brengt een in beginsel zelfstandige vaststelling van het belastbaar inkomen en vermogen en een voor elk gelijke belastingvrije voet mee.

Voor niet-verdienende partners bestaat als overgangsregeling de mogelijkheid van overheveling van de belastingvrije voet, waardoor deze in aftrek wordt gebracht op het belastingbedrag van de verdienende partner.

BTW

De indeling van de BTW in twee tarieven blijft gehandhaafd. In het kader van het werkgelegenheidsbeleid worden bepaalde arbeidsintensieve takken van dienstverlening ondergebracht in het lage BTW-tarief. Ter financiering hiervan wordt de vermogens- en voorraadaftrek verlaagd tot het gemiddelde inflatieniveau. Verder worden bepaalde producten, die nu met het lage BTW-tarief worden belast, onder het hoge BTW-tarief gebracht. Indien nodig wordt het hoge BTW-tarief voorts zodanig verhoogd, dat deze operatie budgettair neutraal kan verlopen.

FRAUDEBESTRIJDING

Fraude moet worden bestreden. Het feit dat in het zwarte en grijze circuit waarschijnlijk een hoeveelheid geld omgaat die van de orde van grootte van het jaarlijks begrotingstekort is, zegt genoeg over de urgentie van het probleem.

Daarom moet een beleid worden ontwikkeld langs vier sporen:

- eenvoudige en doorzichtige regelgeving, waarbij wordt gelet op controleerbaarheid;
- geen overmatige, maar doelgerichte controles, met daarnaast een rechterlijke macht die voortvarend kan opereren;
- administratieve straffen voor kleine fraudeurs en strafrechtelijke sancties voor grotere fraude;
- aanpassing van de regels na gebleken misbruik.

Om dit beleid met succes te kunnen voeren is het nodig dat de uitvoeringsorganen een belangrijke rol spelen bij het onderzoek naar zwakke plekken in de regels en het formuleren van werkbare wijzigingsvoorstellen. Het invoeren van een sociaal-fiscaal nummer is voor de fraudebestrijding gewenst, maar is gebonden aan de uitdrukkelijke voorwaarde, dat de bescherming van de persoonlijke levenssfeer wettelijk is gegarandeerd.

2.13 Pensioenen

In de komende kabinetsperiode dient een begin te worden gemaakt met de individualisering van de bestaande aanvullende pensioenregelingen in het bedrijfsleven en bij de overheid.

In de nieuwe opzet zijn de pensioenaanspraken afhankelijk van het totaal van de betaalde premies, waardoor de bestaande onzichtbare onderlinge inkomensoverheveling onmogelijk wordt gemaakt.

Deze hervorming is gericht op gelijke behandeling van alle betrokken groepen, waardoor in de pensioenregelingen achterstelling van vrouwen, alleenstaanden, deeltijdwerkers en personen die door verandering of verlies van werk het pensioenfonds hebben verlaten, wordt verboden.

Deze hervorming is van grote betekenis voor de emancipatie. Bovendien geeft dit systeem ook in andere opzichten vergroting van de keuzemogelijkheden, waaronder de mogelijkheid om zelf het tijdstip van pensionering te bepalen (zogenaamde flexibele pensionering).

PENSIOENBREUK

Daarnaast dient op korte termijn een wettelijke regeling te worden ingevoerd tot beperking van het pensioennadeel bij verandering of verlies van werk (zogenaamde pensioenbreuk).

Wij verwijzen in dit verband naar het door de Tweede Kamerfractie van D66 in 1980 ingediende initiatief-wetsvoorstel dat spoedige afhandeling verdient.

FLEXIBELE PENSIONERING

De vervroegde uitredingsregelingen (VUT), die kostbaar zijn en op willekeurige wijze via premiebetaling worden gefinancierd, dienen te worden vervangen door de mogelijkheid van flexibele pensionering. Dat biedt betere mogelijkheden om in de verdere toekomst in te spelen op de toenemende vergrijzing van de bevolking.

VOORLICHTING

In het algemeen geldt ten aanzien van het inkomensbeleid, de sociale zekerheid, belastingen en pensioenen, dat burgers betere mogelijkheden moeten hebben om onafhankelijke voorlichting te krijgen en advies in te winnen over hun eigen financiële situatie en eventuele veranderingen daarin als gevolg van wijzigingen in woon-, leef- en werksituatie.

Te vaak verkeert men in het onzekere over overheidsreacties op gedragsveranderingen. De mogelijkheden van de informatietechnologie dienen daarbij te worden benut.

2.14 Democratisering

De democratie moet volgens D66 ook in de particuliere en semi-overheidssector gestalte krijgen. Zo moet in de bedrijven uiteindelijk een effectieve medebeslissingsbevoegdheid worden toegekend ten aanzien van de hoofdlijnen van het ondernemingsbeleid aan de factor arbeid (werknemers) en een effectieve controlebevoegdheid aan de factor kapitaal.

De grotere eigen verantwoordelijkheid van de factor arbeid kan in vele gevallen worden versterkt door decentralisatie van productie en beheer en door bedrijven te stimuleren aan alle werknemers jaarlijks een optie aan te bieden om een deel van het loon of de winstdeling uit te betalen in de vorm van aandelen in het bedrijf. De opkomst van moderne management-technieken en van informatietechnologie bieden hier nieuwe mogelijkheden.

De totstandkoming van bedrijfsvormen met beslissingsrecht voor de werknemersgroep (zoals werknemersproductiecoöperaties of nieuwe daartoe ontwikkelde bedrijfsvormen) moet worden bevorderd door het wegnemen van bestaande belemmeringen in de juridische, fiscale, financiële en sociale verzekeringsfeer.

Ook in de niet-commerciële sector (welzijnsinstellingen, pensioenfondsen) moet de democratie worden verbeterd. Zo zouden gepensioneerden het recht moeten krijgen deel te nemen in het beheer van hun pensioengelden door een eigen vertegenwoordiging in de pensioenfondsbesturen.

3. DE KWALITEIT VAN DE SAMENLEVING

3.1 De informatierevolutie

De betekenis van de informatietechnologie voor de toekomstige ontwikkeling van onze samenleving kan nauwelijks worden overschat. Computers, robots, netwerken dringen in een hoog tempo ons dagelijks leven binnen en veranderen de aard van ons werk, van onze vrije tijdsbesteding, van het onderwijs, van het overheidsbestuur en zelfs van ons cultuurpatroon. Wij zien de informatietechnologie in de eerste plaats als een nieuwe kans, een uitdaging, een mogelijkheid tot vernieuwing van de samenleving.

TECHNISCHE VERNIEUWING

Informatietechnologie biedt ongekeerde mogelijkheden tot technische innovatie van het bedrijfsleven. De noodzaak tot versnelde innovatie wordt door de huidige regering niet ontkend. Het informatica-stimuleringsplan (INSP) biedt in dit verband voldoende aanknopingspunten voor een gecoördineerde aanpak op technologisch en onderwijskundig gebied. Door de onduidelijke verantwoordelijkheden tussen en binnen ministeries dreigt het INSP echter te verzanden. Er dient een krachtige, wellicht niet-ambtelijke projectleiding te komen die over ruime bevoegdheden beschikt voor de uitvoering van dit plan. De projectleiding dient rechtstreekt te rapporteren aan de coördinerend bewindspersoon voor het informatiebeleid.

VERNIEUWING ORGANISATIE

De informatietechnologie biedt als geen technologie ooit te voren de mogelijkheid, gelijktijdig met de technologische innovatie ook de organisatiestructuur van bedrijven te vernieuwen en aan te passen aan de eisen die door de snel wisselende marktomstandigheden worden gesteld. Bedrijven kunnen veel minder hiërarchisch, meer flexibel en meer klantgericht worden dan vroeger. Ze lenen zich beter tot herverdeling van werk. Ten opzichte van succesvolle bedrijven in het industriële verleden maken zij een veel vollediger gebruik van de capaciteiten van de mensen die erin werken. Eigenschappen als creativiteit en zelfstandigheid worden beter aangesproken en benut. Dit laatste telt, met name in het licht van de toenemende concurrentie uit Oost-Aziatische landen, waartegen Nederland (Europa) zich tweemaal dient te stellen en door het benutten van de voordelen van onze individualistische, Westerse cultuur. In stimuleringsprogramma's als het Informatica-stimuleringsplan en het Europese Espritprogramma dient aan deze sociale innovatie van het bedrijfsleven veel meer aandacht en geld te worden besteed. Voorlichting en bewustwording en het opzetten van demonstratieprojecten voor verschillende bedrijfstakken zijn in dit verband noodzakelijk.

VERNIEUWING BESTUUR

Ook de overheid zelf moet in de informatiemaatschappij een gedaanteverwisseling ondergaan. Deze bestuurlijke innovatie betreft zowel de aard als de omvang van het overheidsapparaat. Evenals in de marktsector werkt de informatietechnologie in de publieke sector arbeidsbesparend. Daarnaast zal de overheid – parallel aan de marktsector – door innovatie van haar organisatie de flexibiliteit van haar bedrijfsvoering en de klantgerichtheid van haar dienstverlening moeten verbeteren. De toenemende onbestuurbaarheid van de samenleving dwingt daartoe.

COÖRDINATIE

Door de vele verschillende aspecten ervan heeft de informatierevolutie als onderwerp van politieke aandacht en beleid een middelpuntvliedend karakter. D66 is van mening dat de begrotingsposten alsmede de wet- en regelgeving inzake wetenschap, technologie en informatica, die nu over vele departementen versnipperd zijn, moeten worden samengebracht onder de verantwoordelijkheid van één bewindspersoon. Deze dient tevens coördinerende bevoegdheid te krijgen ten aanzien van de overige posten op de rijksbegroting.

VERNIEUWING ONDERWIJS

Snelle technologische verandering veroorzaakt spanning op de arbeidsmarkt. Innovatie van het onderwijs kan bijdragen deze spanningen te verlichten. Werknemers in de informatiemaatschappij dienen te beschikken over een veel grotere dosis aan flexibiliteit en creativiteit dan nu in het onderwijs wordt ontwikkeld. Tevens moet het onderwijsstelsel sneller en soepeler inspelen op de veranderende vraag op de arbeidsmarkt. In plaats van de huidige strikte scheiding zal vaak een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid van overheid en bedrijfsleven noodzakelijk zijn. Wederkerend onderwijs ("education permanente") moet gemeengoed worden en als structureel criterium gelden bij elke onderwijsvernieuwing. De huidige periode draagt het kenmerk van een overgangstijdperk. Juist het onderwijs moet ervoor zorgen dat de informatiemaatschappij geen tweerangen-maatschappij wordt. Twee groepen worden vooral bedreigd: de huidige jeugdige werklozen (300.000 waarvan 60.000 langer dan twee jaar) en de volwassenen, met name de vrouwen, met onvoldoende opleiding. De verbetering van hun kansen door middel van betere opleidingen verdient hoge prioriteit.

EUROPA

De informatietechnologie heeft niet alleen enorme gevolgen voor nationale samenlevingen maar in het bijzonder ook voor de verhoudingen tussen landen. Hierbij gaat het enerzijds om de economische verhoudingen tussen landen die in sterke mate beïnvloed worden door de steeds bredere toepassingen van de informatietechnologie in het bedrijfsleven en de samenleving. Anderzijds gaat het om de maatschappelijke effecten van het ontstaan van een steeds dichter elektronisch netwerk dat de wereld omspant, waardoor steeds meer informatie in allerlei vormen steeds sneller kan worden overgebracht. Meer nog dan bij andere technologieën is het op dit gebied nodig dat gestreefd wordt naar een beleid op Europees niveau. Het ontbreken van een homogene Europese markt, het ontbreken van Europese standaarden, normen en wetten e.d. is een zodanige handicap aan het worden voor de Europese industrieën dat een definitieve achterstand dreigt. Naast op technologische innovatie gerichte programma's als ESPRIT zijn grote elektronica-projecten nodig, bijvoorbeeld voor de infrastructuur. Deze zijn èn een stimulans voor de industrie, èn kunnen positief bijdragen tot de eenwording van Europa.

3.2 Cultuur: media en kunsten

Het cultuurbeleid, en meer in het bijzonder het omroepbeleid, biedt een pijnlijk beeld van politieke machteloosheid. De nieuwe technologie heeft een onstuitbare stroom op gang gebracht van gevarieerde vrijetijdsvulling, over het algemeen gericht op een zo groot mogelijk publiek, en daarom weinig subtiel of diepgravend. Voor de overheid hoort dat geen reden te zijn die stroom in te dammen of een vermanende vinger te heffen, gesteld al dat het iets zou uithalen. Zij moet wèl helpen zorgen dat dingen die meer moeite vergen en die moeite ook waard zijn, niet door die stroom worden weggedrukt.

ZINLOOS BOLWERK

Bij de televisie gebeurt haast het omgekeerde. De regering verdedigt daar niet de cultuur, maar het omroepbestel. Dat is een verouderde structuur bij uitstek. Toen de zuilen nog een maatschappelijke werkelijkheid waren, was dat bestel een aanvaardbare manier om de schaarse ruimte in de ether te verdelen. Nu zowel de zuilen als die schaarste praktisch zijn verdwenen, heeft de oude vorm zich gevuld met een andere inhoud. De omroepverenigingen zijn, in sommige gevallen tegen wil en dank, geen hoeders meer van volksdeel en geestesmerk, maar jagers op dezelfde ontzuilde miljoenen en hun alles beheersende kijkcijfers. Het verdedigen van dit zinloos geworden bolwerk betekent op de bres staan voor gevestigde belangen, niet voor de geestelijke waarden waar het om heet te gaan.

Voor een democratie is een onafhankelijk pluriform mediabestel, waarin vrijheid van expressie en informatie is gewaarborgd, onontbeerlijk.

TELEVISIE

Nu het omroepbestel nog niet definitief is bezweken onder de druk van de nieuwe technologie moet zo snel mogelijk een ingrijpende hervorming worden ingevoerd. Er moeten drie, zich van elkaar onderscheidende, landelijke televisienetten komen: één commercieel, één geprofileerd naar levens- en maatschappijbeschouwing en één cultureel en educatief. De verschillen in zendtijd tussen A-, B- en C-omroepen moeten eerst worden verkleind en op den duur geheel verdwijnen.

Het auteursrecht op programmeergegevens moet worden afgeschaft in combinatie met de ont koppeling van het lidmaatschap van een omroepvereniging en het abonnement op een omroepblad.

FINANCIERING

De opmars van de nieuwe media zal ontegenzeggelijk deels ten koste gaan van de gedrukte. Mede gezien het belang van de adverteerders en mits de dag- en nieuwsbladen in de exploitatie kunnen deelnemen, dient de omroepreclame geleidelijk te worden uitgebreid.

RADIO

Het is in het belang van de luisteraar dat iedere radiozender over een herkenbaar profiel beschikt, waarvoor een zenderredactie verantwoordelijkheid draagt.

LOKALE OMROEP

Naast de landelijke omroep dient de lokale (radio-)omroep verder te worden ontwikkeld. Deze kan zonedig meer gemeenten omvatten. Mits de dag- en nieuwsbladen kunnen deelnemen in de exploitatie, zal opbrengst uit lokale omroepreclame een structurele basis aan lokale omroep dienen te verschaffen. Ter waarborging van redactionele onafhankelijkheid dient daarnaast een veelheid aan andere financieringsbronnen ter beschikking te staan. Verruiming van toelatingsnormen voor lokale omroep dient hand in hand te gaan met bestrijding van zenders waaraan geen frequentie is toegewezen.

UITGANGSPUNTEN VAN CULTUURBELEID

Als de schaarste in de ether is verdwenen, zal er alleen nog een actieve rol voor de overheid in de media zijn weggelegd op grond van algemene cultuurpolitieke overwegingen.

De uitgangspunten voor het cultuurbeleid zijn: vrijheid van expressie en een vrije markt voor cultuurgoederen met waarborgen van de intellectuele eigendom.

De overheid beschermt de geestelijke vrijheid en steunt cultuuruitingen met een zwakke marktpositie op grond van overwegingen van continuïteit, pluriformiteit, vernieuwing en kwaliteit.

Deze steun zal zich onthouden van bemoeienis met de inhoud, en bij voorkeur bevorderen dat de publieke belangstelling wordt gestimuleerd.

Dit houdt in dat op het gebied van de cultuur de overheid vaak veel aandacht moet schenken aan wat weinig populair is. Dat klinkt paradoxaal in een democratie. Juist daarom is het van belang, deze uitgangspunten op democratische wijze vast te leggen in een wet, die zowel voor de kunsten als de media kan gelden.

JUIST NU

In een tijd van grote werkloosheid en korter werken, waarin tallozen voor de vraag staan hoe zij hun leven zinvol inrichten, is het onverantwoord te snoeien in de bescheiden overheidsbudgetten voor cultuur. Niet alleen de kunsten, ook bijvoorbeeld de bibliotheken moeten bij bezuinigingen worden ontzien. In bepaalde gevallen is uitbreiding van de culturele voorzieningen juist nu noodzakelijk. De kunstbeoefening door amateurs en de kennismaking met de kunst op school nemen nog in betekenis toe.

Vertrouwdheid met en participatie in de traditionele en hedendaagse kunst moet beginnen bij de jeugd. Daarvoor zou een breed en intensief aanbod van kunstzinnige vorming op scholen en sociaal-culturele instellingen moeten worden geboden.

ADVISEURS

De overheid oordeelt niet zelf over de kwaliteit van kunstwerken en kunstenaar. Zij verlaat zich daarvoor op het advies van deskundigen. Voor subsidies, opdrachten en prijzen aan individuele kunstenaars en kleine gezelschappen kan dit het beste gebeuren in een fondsenstructuur, waarbij de politiek zich niet in laat met individuele toekenningen. Voor de Raad voor de Kunst blijven dan vooral de algemene beleidsadviezen over. Zijn samenstelling en organisatie moeten daarbij worden aangepast.

MARKTPOSITIE

Naast directe steun moet de marktpositie van kunst worden beschermd. Het auteursrecht moet worden gewapend tegen de uithollende werking van de nieuwe technologie. Leenrecht moet zonder uitstel worden ingevoerd, evenals de vaste boekenprijs. De beroepspositie van beeldende en andere zelfstandig werkende kunstenaars moet worden verbeterd. D66 bepleit dat de kosten van kunstaankopen, of de besteding van gelden in andere kunstvormen, fiscaal aftrekbaar worden.

Op termijn dient de BKR te worden vervangen door een kunstenaarsbeleid, waarbij via een basisvoorziening een werkbedrag beschikbaar wordt gesteld voor beroepsmatig werkzame beeldende kunstenaars, voorzover zij niet zelfstandig in hun levensonderhoud kunnen voorzien.

GEMEENTEN

Niet alleen het rijk, ook de gemeentelijke en provinciale overheden hebben een taak bij het bevorderen van de kunsten. Een duidelijke taakafbakening is daarbij gewenst. De gemeenten moeten de ruimte krijgen om te zorgen voor het inrichten en in stand houden van podia en andere voorzieningen en voor het stimuleren van plaatselijke initiatieven, die voor een bloeiend kunstleven onmisbaar zijn.

Sinds 1970 is van rijkswege erkend dat Friesland een tweetalige provincie is. Nu er door Provinciale Staten van Friesland unanimitieit bereikt is over het beleid in deze, is de tijd rijp voor het vaststellen van een Friese Taalwet, waarin de rechtspositie van het Fries wordt geregeld, zodanig dat iedereen zich zoveel mogelijk op alle terreinen van de samenleving kan bedienen van zijn moedertaal.

3.3 Onderwijs

Het onderwijs is zeer centralistisch en gedetailleerd geregeld. Het vindt uiterst moeizaam aansluiting bij de eisen van een veranderende samenleving. De realisering van de doelstellingen van het onderwijs – voorbereiden op maatschappelijke functies, individuele ontplooiing, opheffen van sociale achterstanden, bijdragen aan de cultuur – stuit op steeds grotere problemen. Veel leerlingen en leraren verliezen de moed. De omvangrijke bezuinigingen tasten de kwaliteit van het onderwijs aan.

CIRCULAIRE-BELEID

Dat het systeem is vastgelopen komt voor een belangrijk deel door de manier waarop de centrale overheid haar verantwoordelijkheid draagt en het onderwijs bestuurt. De verregaande bemoeienis van de overheid heeft geleid tot een circulaire-beleid, dat door zijn willekeur, onvoorspelbaarheid en onverhoedsheid ontwrichtend is gaan werken op de dagelijkse gang van het onderwijs. In het samenspel tussen overheid en belangengroepen is bovendien een machtsstructuur ontstaan die immobiel is. Deze verstarring leidt ertoe dat initiatieven uit de praktijk van het onderwijs nauwelijks aan bod komen.

Daarom is het nodig dat onderwijs en samenleving dichter bij elkaar worden gebracht en dat de rol van de centrale overheid verandert.

EIGEN INZICHT

De bestuurlijke democratisering in zowel het openbaar als het bijzonder onderwijs dient te worden versterkt. Bovendien zal de autonome beleidsruimte van scholen moeten worden vergroot.

De scholen dienen de beschikking te krijgen over budgetten die ruimte laten voor eigen inzicht bij de bestedingen van gelden voor leermiddelen, vernieuwende ontwikkelingen en dergelijke. Voor het totaal van deze budgetten is de gemeentelijke overheid verantwoordelijk.

De gemeente als lokale overheid dient een eigen, plaatselijk onderwijsbeleid te kunnen voeren. Daarvoor ontvangt zij financiële middelen van het rijk op grond van het aantal leerlingen in die gemeente.

Het staat de gemeenten uiteraard vrij verdere budgetten te verwerven en aan te wenden. Controle op de kwaliteit van het onderwijs vindt zoveel mogelijk achteraf plaats door de inspecties, die de daarbij passende bevoegdheden moeten krijgen; deze controle betreft niet de details van de inrichting, maar de resultaten aan de hand van het goedgekeurde schoolwerkplan en jaarlijkse voortgangsverslagen.

VRIJHEID VAN ONDERWIJS

Leerlingen en hun ouders zijn de dragers van de vrijheid van onderwijs als bedoeld in artikel 23 van de Grondwet. Hun feitelijke voorkeuren en gedifferentieerde behoeften moeten het uitgangspunt zijn bij de planning en fusie van scholen. Bij de komende planningwet voor het voortgezet onderwijs moet deze keuzevrijheid worden vastgelegd.

De toegankelijkheid van het onderwijs mag niet worden belemmerd door financiële barrières. Naast de leerplicht moet de gedachte van een daarop aansluitend leerrecht worden uitgewerkt in een stelsel van weerkerend onderwijs (éducation permanente). Samenwerkingsverbanden tussen de openbare en bijzondere scholen moeten worden gestimuleerd.

Het huidige onderwijs dient meisjes en jongens voor te bereiden op het leven en werken in een informatiemaatschappij, waarin mensen zich in toenemende mate losmaken van traditionele rolopvattingen. Dit kan o.a. door leerlingen in het basis- en voortgezet basisonderwijs een breed en gemeenschappelijk vakkenpakket aan te bieden en door waardeopvattingen over te dragen die vrij zijn van sekse-vooroordelen.

VOORTGEZET BASISONDERWIJS

Het onderwijsbeleid voor de eerste fase van het voortgezet onderwijs is gericht op het geleidelijk naar elkaar toegroeien van het voortgezet basisonderwijs en het bestaande categoriale systeem. Alvorens deze ontwikkeling haar logisch eindpunt kan vinden, zijn in de komende regeringsperiode twee dingen nodig. In de eerste plaats moet het aantal experimenten met het voortgezet basisonderwijs worden uitgebreid. Daarnaast is er een staatscommissie nodig, die zich buigt over de nieuwe inrichting van het voortgezet onderwijs en voor 1990 aanbevelingen doet om de impasse van jaren te doorbreken. Met name zal daarbij aandacht moeten worden besteed aan de wijze waarop de onderwijsfasen van basisonderwijs tot en met tertiair onderwijs op elkaar aansluiten.

BEROEPSONDERWIJS

Schoolopleidingen voor beroepsonderwijs dienen te worden verbreed. Daarbij moet het mogelijk worden praktijkervaring en theoretische verdieping beter te verweven, bijvoorbeeld door meer stagemogelijkheden. De explosieve ontwikkeling van de informatie-technologie moet door het onderwijs worden opgevangen. Prioriteit daarbij hebben het beroepsonderwijs en de scholing van docenten.

REGIONALE CENTRA

Terwille van de doelmatigheid van de structuur van de onderwijsverzorging moeten er regionale onderwijscentra komen. Deze dienstverlenende centra vervullen begeleidings-, ontwikkelings-, nascholings- en onderzoekstaken. In het budget van de scholen dient in beginsel ruimte te zijn om daarmee interne en/of externe ondersteuning te bekostigen.

VOLWASSENENEDUCATIE

Bij de uitvoering van een stelsel van volwasseneneducatie hebben diegenen voorrang die eerder geen of onvoldoende kansen hebben gehad en de groep volwassenen die in bepaalde beroepsgroepen een steeds grotere achterstand dreigen op te lopen als gevolg van de snelle ontwikkeling op het terrein van de informatie-technologie. Mede om die reden is het dringend noodzakelijk dat een stelsel van periodiek bijscholingsverlof wordt ingevoerd. Dit verlof geldt ook voor de onderwijsgeevenden zelf. Het studiefinancieringsstelsel behoort rekening te houden met de volwasseneneducatie.

HOGER ONDERWIJS

Bij het hoger onderwijs is een grotere afstand nodig tussen overheid en instellingen en meer ruimte voor eigen verantwoordelijkheid van de instellingen voor onderwijs, onderzoek en maatschappelijke dienstverlening. De instellingen krijgen de ruimte voor een minder ambtelijk en meer op de markt afgestemd personeelsbeleid. Dit wordt uitgewerkt in het rechtspositiereglement. Bevorderd wordt dat instellingen eigen inkomsten verwerven, bijvoorbeeld door contract-research. Dit geldt ook voor alfa-richtingen.

Er moet een grotere variatie komen in het onderwijsaanbod, met de mogelijkheid over te gaan op een modulen-systeem (indeling van de leerstof in segmenten) met een daaraan gekoppeld puntensysteem. Het wettelijk kader van het hoger onderwijs moet worden aangepast bij de noodzakelijke vergroting van de flexibiliteit.

Bij de evaluatie van de grote taakstellingsoperaties (STC en TVC) in het hoger beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs is aandacht voor de onderwijskundige aspecten, naast de financiële en bestuurlijke, dringend geboden. Het HBO moet een gelijkwaardige ontwikkeling krijgen. De decentralisatie van de financiering moet worden voortgezet. Zolang er door de krapte aan middelen spanning bestaat tussen twee belangrijke zaken, de financiële onafhankelijkheid van studenten aan de ene en een zo groot mogelijke toegankelijkheid tot het hoger onderwijs aan de andere kant, dan moet het laatste het zwaarste wegen. Om daarnaast de onafhankelijkheid van studenten zo goed mogelijk veilig te stellen, moeten leningen op gunstige voorwaarden ter beschikking komen. Het stelsel van studiefinanciering mag geen beperking naar leeftijd bevatten.

WETENSCHAPEN TECHNOLOGIE

De nationale inspanning op het gebied van het onderzoek behoort voor de helft door de overheid te worden betaald. Het wetenschapsbudget moet worden omgevormd tot een echt overheidsonderzoekplan, waarin samenhang en prioriteitsstelling helder naar voren komen.

Eén technologische ontwikkeling heeft grote invloed op de functie van het hoger-onderwijsstelsel zelf: de informatisering. Het SURF-plan beoogt de positie van het hoger onderwijs ook in de toekomst te zekeren, door nu grote investeringen te doen in de toerusting met informatietechnologie. Een zorgvuldige afweging van de kosten (nu) en baten (nu en later) moet uitwijzen in welk tempo, over welke breedte en met welke speerpunten, het hoger onderwijs zo'n impuls zal krijgen.

3.4 Volksgezondheid

De zorg voor de volksgezondheid is een zaak van de gemeenschap, maar het individu bepaalt uiteindelijk hoe hij leeft en wat gezondheid voor hem inhoudt. Het stimuleren van eigen medisch verantwoordelijkheidsgevoel en zelfzorg moet daarom voorop staan. Preventie, zowel algemeen als individueel, verdient prioriteit. De basisvoorzieningen waarop de burger direct kan terugvallen, de zogenaamde eerste-lijnszorg, moeten met het oog daarop worden gehandhaafd en waar nodig versterkt. De situaties waarin patiënten naar dure tweede-lijnsvoorzieningen worden gedreven omdat de keus voor goedkopere zelf- of eerstelijnszorg niet wordt vergoed, zijn absurde uitvloeisels van bureaucratisch denken en dienen te verdwijnen.

PATIËNTENRECHT

Een logische consequentie van het toekennen van verantwoordelijkheid aan het individu voor zijn eigen gezondheid is het wettelijk regelen van patiëntenrecht. Bij dit patiëntenrecht horen de vrije keuze van de hulpverlener, inspraak bij behandeling, bescherming van persoonlijke gegevens, inzage in medische administratie, zelfbeschikkingsrecht van inrichtingen opgenomen personen en verbetering van de positie van de patiënt in het medisch tuchtrecht.

Tevens moeten op korte termijn waarborgen ten aanzien van medische experimenten op mensen wettelijk worden verankerd.

DECENTRALISATIE

Het particulier initiatief is er de afgelopen decennia niet in geslaagd het systeem van gezondheidsvoorzieningen en -verzekeringen beheersbaar te houden. Om dat te veranderen is een planningsstelsel ontwikkeld, dat met name de lagere overheden de mogelijkheid gaf om daarin in te grijpen. Onder druk van allerlei belangengroepen, vooral de financiers en de organisaties van de hulpverleners, is daarvan nog niets terecht gekomen.

Er dient dan ook bij de toekomstige vormgeving van de gezondheidszorg een strikte scheiding te zijn tussen de financiers en de hulpverleners. Er moet een systeem komen van regionale budgettering, aansluitend op de behoefte, met beslissingsbevoegdheid bij de provinciale en gemeentelijke overheid. De vrij besteedbare ruimte in de budgetten moet mogelijkheden bieden om aan te sluiten bij het overige welzijnsbeleid. Het restrictieve vestigings- en toelatingsbeleid, zoals dat nu wordt gevoerd door beroepsgroepen, kan dan worden beëindigd en vervangen door een beleid dat past bij de behoefte. Er dient te worden gestreefd naar een dienstverband voor medische specialisten.

FINANCIERING

De financiering van de volksgezondheid is een collectieve verantwoordelijkheid. Wie niet ziek wordt betaalt mee voor wie het wel wordt, in overeenstemming met de solidariteitsgedachte.

Daarom kiest D66 vooruitlopend op de door ons gewenste volksverzekering met een geïndividualiseerde premie naar draagkracht tot een bepaald maximum, voor een basispakket aan voorzieningen, dat in elk geval de eerstelijnsvoorzieningen en de basisvoorziening in de tweedelijnsgezondheidszorg (ziekenhuizen en dergelijke) omvat. In het basispakket worden alternatieve geneeswijzen, onder bepaalde voorwaarden, opgenomen. Het eigen risico voor medicijnen vervalt. Daarboven komt de mogelijkheid om zelf bij te verzekeren, bijvoorbeeld voor het tandheelkundig verstrekkingspakket of de mate van comfort in de ziekenhuisverpleging. Er moet een budget beschikbaar komen voor hoogwaardig medisch onderzoek op het gebied van chronische ziekten.

DRUGS

Het drugsvraagstuk benadert D66 vanuit drie samenhangende punten: Het staat iedere mens vrij te beschikken over eigen lichaam en geest; gebruik van drugs kan schadelijk zijn voor de gezondheid; zelfbeschikkingsrecht dat leidt tot overlast voor anderen moet kunnen worden ingeperkt.

D66 is tegen gratis verstrekken van welke drug dan ook: wij zijn tegen een voorkeursbehandeling van bepaalde misbruikers ten opzichte van anderen. Dat D66 voorlopig gematigd positief staat tegenover de idee van medische verstrekking wordt bepaald door de noodzaak om de fysieke verloedering van verslaafden een halt toe te roepen.

Tegen overlast moet worden opgetreden. Daarbij moet de nadruk liggen op een krachtige bestrijding van de handel in harddrugs. Ten aanzien van drugsgebonden criminaliteit moet worden gestreefd naar een verhoging van de pakkans en een consequent vervolgingsbeleid.

3.5 Justitie

Het recht moet ieder in staat stellen zich als individu te ontplooien. Het moet bescherming verlenen tegen degenen die als particulier of overheid machtsposities in de samenleving innemen. Respect voor het individu en zijn mening moet voorop staan.

EUTHANASIE

Dat geldt bij fundamentele kwesties als de keuze van relatievormen en euthanasie. De overheid moet geen normen opleggen, maar ieder de mogelijkheid geven de eigen persoonlijke overtuiging te volgen. Euthanasie moet mogelijk zijn voor hen, die daartoe de wens te kennen hebben gegeven, zoals tegelijkertijd niemand tegen zijn wil daaraan behoeft mee te werken. D66 heeft een initiatief-ontwerp ingediend om aan de bestaande onzekerheid een einde te maken; dit zal spoedig wet moeten worden.

VREEMDELINGEN

Respect voor het individu moet ook het vreemdelingenbeleid beheersen. Nederland kan maar in beperkte mate vreemdelingen opnemen. Maar bij de behandeling van vreemdelingen moet voorop staan, dat men te maken heeft met mensen, die in vaak ernstige nood verkeren. Dus geen lange onzekerheid over de verlening van een verblijfsvergunning en geen grievende vorm van vrijheidsbeneming.

Het vluchtelingenbeleid moet zo ruimhartig mogelijk zijn. Het moet vooral niet in het negatieve blijven steken door zich te concentreren op het weren van hen, die niet volledig als vluchtelingen zijn te beschouwen, maar actief zijn door die vluchtelingen naar Nederland uit te nodigen die in de grootste nood verkeren en Nederland niet op eigen kracht kunnen bereiken. De rechtspositie van toegelaten vreemdelingen dient te worden versterkt. Dit geldt met name ten aanzien van hen die een afhankelijke verblijfstitel hebben en ten aanzien van de "tweede generatie".

DISCRIMINATIE

Discriminatie moet de wetgever binnen de grenzen van het mogelijke bestrijden. Er moet snel een Algemene Wet Gelijke Behandeling komen, waarin discriminatie op grond van geslacht, homofilie of huwelijkse staat wordt verboden, nu aan de voorbereiding daarvan al zo lang is gewerkt. De handhaving ervan moet niet in de sfeer van het strafrecht worden gezocht. Beter is het om naast de direct belanghebbenden ook aan organisaties en belangengroepen de mogelijkheid te geven procedures bij de rechter aan te spannen. Daarnaast moet op soortgelijke wijze discriminatie wegens ras of levensovertuiging worden bestreden. Tevens dient de overheid met kracht te streven naar een voortdurende gedragsbeïnvloeding door middel van educatie en voorlichting.

EENVOUDIGER

In de veelheid van rechtsregels vindt de burger nog maar moeizaam zijn weg. Dat geldt ook voor ons rechtsbeschermingssysteem. Hoewel de zaak op papier aardig is geregeld, kan de burger die een proces wil beginnen slechts met grote moeite de goede regels voor de goede rechtsinstantie vinden. Een uitspraak laat bovendien vaak jaren op zich wachten.

D66 wenst daarom vereenvoudiging van de regels en vereenvoudiging in de rechterlijke organisatie. Een snelle uitspraak, ook al is die minder uitvoerig voorbereid, is te verkiezen boven een degelijke beslissing na jaren. In de administratieve rechtspraak zou als eerste instantie steeds dezelfde soort alleensprekende rechter moeten functioneren, die een eenvoudige procedure volgt en op korte termijn uitspraak doet. De overbelasting van de Raad van State kan daardoor worden teruggebracht.

CRIMINALITEIT

De toenemende criminaliteit is een ernstig maatschappelijk probleem. De bestrijding ervan dient meer aandacht te krijgen. De organisatie van het politieapparaat moet worden verbeterd door afslanking van de papierwinkel en versterking op straat. Waar capaciteitsproblemen ontstaan doordat de politie dicht bij de burger wordt gebracht, bijvoorbeeld door wijkgerichte activiteiten, moet de prijs voor die uitbreiding worden betaald.

Maar criminaliteit staat niet los van de maatschappelijke ontwikkelingen, zoals de toegenomen werkloosheid. Het is daarom een illusie te menen dat alleen door strafrechtelijk optreden een effectieve bestrijding mogelijk is. Verschillende vormen van criminaliteit worden bevorderd door de toegenomen grootschaligheid en anonimiteit in de samenleving. Het besef dat men ten opzichte van anderen onaanvaardbaar handelt verdwijnt, indien men zich slechts gecontroleerd voelt door een tv-circuit of een stempelautomaat.

D66 wil dat toezicht en controle weer een meer menselijk gezicht krijgen. Dat geldt evenzeer voor het eigenlijke strafrechtelijk optreden. Effectiviteit en voldoende middelen zijn noodzakelijk, maar de handhaving van het strafrecht moet geen doel in zichzelf zijn. Het gaat dus niet alleen om het oplossen van zoveel mogelijk misdrijven of het bouwen van zo groot mogelijke gevangenissen. Het is evenzeer van belang dat de slachtoffers van delicten worden geholpen en dat bij de bestraffing het menselijk aspect gehandhaafd blijft. De vergoeding van toegebrachte schade dient in het strafproces meer aandacht te krijgen, ook omdat daardoor een directer verband tussen delict en straf voelbaar wordt.

MEERDERJARIGHEID

De meerderjarigheidsgrens dient nu eindelijk op 18 jaar gesteld te worden. D66 wenst ook een getrapte regeling, volgens welke de oudere minderjarige geleidelijk zelfstandigheid verkrijgt.

BUREAUCRATIE

De bureaucratie die het beleid op het terrein van kindbescherming en op dat van het gevangeniswezen kenmerkt, dient verminderd te worden. Instellingen en inrichtingen dienen zelfstandiger en slagvaardiger te kunnen opereren en niet zo afhankelijk te zijn van verstarrende regels uit Den Haag.

3.6 Emancipatie van vrouwen en mannen¹⁾

Het emancipatiebeleid dient zich in deze regeringsperiode te richten op het wegnemen van de vele ongelijkheden in wetgeving en beleid, met name in de sfeer van de betaalde arbeid, de sociale zekerheid, pensioenen en de fiscale wetgeving; verder op het geven van bijzondere stimulansen aan het emancipatieproces, met name op het terrein van discriminatiebestrijding en bestrijding van seksueel geweld. Een belangrijk doel is ook de ondersteuning en bevordering van de eigen organisatie en activiteiten in de emancipatiebeweging.

Een apart bewindspersoon is belast met de coördinatie van het emancipatiebeleid. Deze ziet nauwlettend toe op het emancipatiebeleid van alle ministeries, op gelijke rechten voor vrouwen en mannen in bestaande en komende wetgeving en beleid, en op de relatie tussen emancipatie en decentralisatie.

EERLIJK DELEN

Een eerlijke verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid en van vrije tijd verdient de komende jaren veel aandacht, waarbij oog moet zijn voor de dikwijls dubbele belasting voor vrouwen.

Meer gelijke deelname aan de besluitvorming moet worden bevorderd. Meer gewicht moet worden gehecht aan zaken die met name voor vrouwen van belang zijn (ouderschapsverlof, kinderopvang). Een evenwichtiger afweging van belangen (gezondheidszorg, ruimtelijke ordening) wordt gestimuleerd. Ook kwalitatief dient de positie van de vrouw in het overheidsbeleid en bij het bedrijfsleven te worden versterkt.

STEUNFONDS

Het instellen van een steunfonds om vrouwen in staat te stellen groepsactie te voeren in het kader van de Wet Gelijke Behandeling verdient serieuze overweging. (Zie ook onder Justitie). Wijziging van het ambtenarenreglement in die zin dat vrouwen bij ontslagen in de overheidssector worden ontzien, moet met spoed worden gerealiseerd.

SEXUEEL GEWELD

Bestrijding van seksueel geweld – in ruime zin – krijgt primaire aandacht. In het kader van een algemene wet gelijke behandeling, maar ook nu reeds bij de reparatie van de reeds bestaande, tot arbeid beperkte wetten gelijke behandeling, kan deze bestrijding een juridische vertaling vinden. Daarnaast zal preventie en hulpverlening zowel apart (blijfhuizen en soortgelijke instellingen) als geïntegreerd (gezondheidszorg, opleidingen, maatschappelijke dienstverlening) moeten blijven plaatsvinden. Behoorlijke financiering is hierbij onontbeerlijk.

3.7 Minderhedenbeleid

In Nederland wonen grote groepen mensen van niet-Nederlandse afkomst. Zij verrijken door hun aanwezigheid onze samenleving en onze cultuur. Door de komst van vele migranten zijn, met name in de oude stadswijken, echter knelpunten ontstaan op het terrein van arbeidsmarkt, huisvesting en onderwijs. Dat is vooral een Nederlands probleem, geen vreemdelingenprobleem.

Elke ingezetene van Nederland heeft in gelijke mate recht op de voorzieningen die er zijn. Waar sprake is van een achterstandssituatie, zowel voor autochtone als voor allochtone groepen, moeten extra maatregelen worden getroffen om de problemen geïntegreerd aan te pakken. Daartoe dienen voldoende financiële middelen ter beschikking te komen, zonder dat gedetailleerde wet- en regelgeving initiatieven ter verbetering belemmeren.

EVENREDIG EN TOEGANKELIJK

Evenredigheid en toegankelijkheid vormen de basisprincipes waarop een op minderheden gericht achterstandsbeleid moet zijn gefundeerd. Een uitwerking van het evenredigheidsbeginsel op verschillende sectoren van de maatschappij moet zo spoedig mogelijk gestalte krijgen. Naast het meer en beter toegankelijk maken van de algemene voorzieningen moet ondersteuning worden verleend aan de opbouw van zelforganisaties. Deze organisaties zijn onontbeerlijk voor het positieve verloop van het emancipatieproces.

De rijksoverheid moet jaarlijks inzicht geven in de over- en ondervertegenwoordiging van ingezetenen uit minderheidsgroepen op bepaalde terreinen.

Extra zorg zal moeten worden besteed aan de totstandkoming van voldoende huisvestingsmogelijkheden voor ouderen uit etnische groepen. Voorzieningen in de gezondheidszorg dienen meer en beter toegankelijk te zijn voor uit het buitenland afkomstige mensen. Vrouwen moeten het recht krijgen zelfstandig een verblijfstitel aan te vragen.

¹⁾ Daar emancipatie facetbeleid is, is het emancipatiebeleid ook verwerkt in de diverse hoofdstukken.

EIGEN TAAL

In het stelsel van volwasseneneducatie moeten ruime mogelijkheden komen voor alfabetiseringscursussen, onderwijs in de Nederlandse taal en kennis van de Nederlandse samenleving.

In het voortgezet onderwijs moeten de mogelijkheden om bij het samenstellen van de pakketten te kiezen voor de eigen taal en cultuur worden uitgebreid.

Leerkrachten voor het onderwijs in eigen taal en cultuur worden zoveel mogelijk gezocht onder de hier aanwezige leden van etnische groepen.

Opleidingen om hen het vereiste niveau te doen behalen worden aangepast en uitgebreid.

Om het etnisch ondernemerschap te ontwikkelen is het nodig dat de drempels in de vestigingswetgeving worden verlaagd en moet de mogelijkheid worden gecreëerd de tests ter verkrijging van de diploma's en vergunningen in de eigen taal af te leggen.

REMIGRATIE

Om vrijwillige remigratie een goede kans van slagen te geven is nauwkeurige informatie vooraf en begeleiding bij herintegratie in het land van herkomst noodzakelijk. Daartoe dienen faciliteiten te worden geschapen en dient de Nederlandse regering in overleg te treden met de landen van herkomst.

Aan minderjarige kinderen die nu verplicht zijn om met hun ouders terug te keren, moet een terugkeeroptie worden gegeven tot op het moment dat zij meerderjarig zijn. Het recht gebruik te maken van deze optie vervalt twee jaar na het bereiken van de meerderjarigheidsleeftijd.

KIESRECHT

Het kiesrecht voor in Nederland wonende buitenlanders wordt uitgebreid tot Provinciale Staten.

3.8 Bijzondere groepen

OUDEREN

Door de verplichte uittreding uit het arbeidsproces op 65-jarige leeftijd (of eerder, zoals de trend nu is) wordt de wisseling van de wacht tussen oud en jong even abrupt als algemeen geregeld. Door de koppeling van status en invloed aan betaald werk in onze huidige samenleving houdt dit ook een wisseling van de macht in.

D66 wil de leeftijdsgrens niet in algemene zin hanteren, maar streeft naar de mogelijkheid tot flexibele pensionering.

Bovendien behoren invloed en aanzien niet langer automatisch aan het hebben van een baan te zijn gekoppeld. Ouderen dienen als volwaardig te worden beschouwd en zeker niet te worden gestigmatiseerd en geïsoleerd.

Het beleid van D66 is daarom gericht op het streven naar gelijkwaardigheid van ouderen in de maatschappij op alle terreinen: financieel, qua huisvesting en wat betreft de mogelijkheid maatschappelijk te participeren. Slechts waar eigen behoeften en omstandigheden van ouderen het nodig maken worden specifieke voorzieningen getroffen.

Op deze gebieden, maar ook in algemene zin wat het beleid betreft, dient met kracht te worden bevorderd dat ouderen volop deel kunnen hebben aan beleidsvorming en -uitvoering.

JONGEREN

Om volwaardig aan de huidige en de komende maatschappij te kunnen participeren is voldoende scholing en een zelfstandig oordeel noodzakelijk. De overmaat aan informatie, de noodzaak vele keuzes te maken en als mondige burgers te functioneren maken het opgroeien van jonge mensen in deze tijd niet eenvoudig. Daarbij komt, dat de samenleving jongeren gretig als consument accepteert, maar hen aarzelend toestaat een volwaardige plaats in het arbeidsproces in te nemen. Dit vraagt van het primaire leefmilieu en van het onderwijs grote aandacht voor de scholing en vorming.

Het bevorderen van het autonoom kunnen functioneren verdient hierbij een zwaar accent. Om hiertoe bij te dragen en deze verantwoordelijkheid te onderstrepen is een snelle invoering van de wet tot verlaging van de meerderjarigheidsgrens tot 18 jaar gewenst. Daarnaast dient met spoed een getrapte meerderjarigheidsregeling ten aanzien van deelfacetten als de keuze van vervolgonderwijs, beroep, hulpverlening en (voor oudere minderjarigen) de keuze van verblijfplaats te worden gerealiseerd.

JEUGDWERKLOOSHEID

Daar jeugdwerkloosheid van wat langere duur grote schade voor het functioneren op oudere leeftijd kan betekenen, dient bestrijding hiervan grote prioriteit te krijgen. Verlaging van het minimum jeugdloon is daarbij voor D66 niet bespreekbaar.

Wel dient in overleg met de sociale partners in het kader van het gewenste beleid ten aanzien van herverdeling van arbeid extra aandacht aan jongeren te worden gegeven en binnen die groep aan meisjes die een onevenredig deel van de jeugdwerkloosheid voor hun rekening nemen.

Behalve het aanstellen van jongeren in overheidsdienst voor 32 uur moeten er meer mogelijkheden voor groei banen in het bedrijfsleven komen. Uitbreiding van het leerlingwezen is dringend noodzakelijk. Ook om-, her- en bijscholing kan met name voor langdurig werkloze jongeren perspectief bieden. Projecten waarbij het om initiatieven van jongeren zelf gaat dienen ondersteund te worden. Overigens dienen diverse steun- en subsidiemaatregelen ten behoeve van werkloze jongeren gestroomlijnd en in principe gedecentraliseerd te worden. De lange bureaucratische weg die moet worden bewandeld om een lokaal project van de grond te krijgen, is slecht voor de motivatie van jongeren en ook van de lokale bestuurders.

GEHANDICAPTEN

Gehandicapten moeten zoveel mogelijk als gewone burgers kunnen deelnemen aan de samenleving. Er moet voor deze groep een betere rechtsbescherming komen, met name een klachtenrecht. Het recht op maatschappelijke bewegingsruimte is het uitgangspunt bij het regelen van de rechtspositie van de meerderjarige gehandicapte. Het openbaar vervoer en openbare voorzieningen dienen beter toegankelijk te zijn. Gewaakt moet worden tegen een cumulatie van negatieve inkomenseffecten door bezuinigingen in het inkomensbeleid en op de voorzieningen voor gehandicapten.

3.9 Recreatie en toerisme

Naast de deelname van zoveel mogelijk mensen aan het maatschappelijk leven via een arbeidsproces dient ook voor de vrije tijd een zo groot mogelijke participatie verzekerd te zijn. De overheid zal er zorg voor dienen te dragen dat de toegankelijkheid van recreatie en recreatiegebieden gewaarborgd blijft voor alle burgers of zij nu over een krappe beurs beschikken of gehandicapt zijn.

Gelden van de rijksoverheid, Landbouw en Economische Zaken dienen doorgesluisd te worden naar de lagere overheden, die het best kunnen overzien waar de effectiviteit voor recreatie en toerisme het grootst is.

3.10 Milieubeleid

Mensen wonen, werken en recreëren in ons land op een klein gebied. Dat vereist een grote zorg voor het milieu. De volgende doelstellingen staan daarbij centraal: een goede leefomgevingskwaliteit als voorwaarde voor de volksgezondheid; de instandhouding van aanwezige natuurgebieden en landschappelijke waarden; de zorg voor een goede leefomgeving voor toekomstige generaties; het handhaven van de waarde en verscheidenheid van het ecologisch systeem als waarde in zichzelf.

De activiteiten om de doelstellingen te verwezenlijken zijn in de eerste plaats gericht op het terugdringen en herstellen van reeds veroorzaakte schade, het ontwikkelen, toepassen en stimuleren van milieuvriendelijke technieken, het zuinig omgaan met energie en grondstoffen en het bevorderen van hergebruik.

BIJ DE BURGERS

De betrokkenheid van individuele burgers, bedrijven en particuliere organisaties bij het formuleren en uitvoeren van milieubeleid moet worden gestimuleerd. Beheersing van de bureaucratie, meer integrale vergunningverlening en een oplossingsgerichte aanpak van bestaande milieuschade is geboden.

Uitvoering van milieuwetgeving dient gedecentraliseerd plaats te vinden. Lokale overheden dienen de mogelijkheden te krijgen om zich naar behoren van de opgedragen wettelijke taken te kwijten.

ECONOMIE EN MILIEU

Naar de mening van D66 bestaat er geen strijdigheid tussen een goed milieubeheer en een goed economisch beleid. De technologische vernieuwing en milieuvriendelijke productieprocessen kunnen elkaar wederzijds stimuleren.

Bij het formuleren van het economisch beleid, het energiebeleid en het ruimtelijk beleid dient op alle bestuursniveaus rekening te worden gehouden met de kwaliteit van de leefomgeving.

BESTUUR EN WETGEVING

De spreiding van de zorg voor het milieu over verschillende departementen vergt een sterk departement voor milieubeheer, dat verantwoordelijk is voor het algemene milieubeleid, normstelling en coördinatie. Provincies en gemeenten voeren het beleid uit aan de hand van de centrale normen en richtlijnen.

Voor elke inrichting moet worden volstaan met één integrale vergunning, inclusief het afvalwater, waarin alle milieubelastende elementen zijn gewogen en tot beheersbare en aanvaardbare proporties teruggebracht.

HANDHAVING

Terecht krijgt de handhaving van het milieubeleid steeds meer aandacht. Het milieubeleid kan alleen resultaat opleveren, indien de in de loop der jaren van kracht geworden wetgeving en de daarop gebaseerde vergunningen ook werkelijk worden nageleefd.

De sancties op overtreding van milieuwetgeving moeten worden aangescherpt. De intensivering van het toezicht en de afstemming tussen de met de handhaving belaste overheidsinstanties en die tussen overheid en het Openbaar Ministerie moeten meer aandacht krijgen.

INTERNATIONAAL

Milieu-aantasting stoort zich niet aan grenzen, dus moet milieubeheer ook internationaal meetellen. Enkele belangrijke onderdelen van het milieubeleid in internationaal verband zijn: een beheersplan voor de Noordzee met krachtige bestrijding van de zeeverontreiniging; verbod op dumping en terugdringen van verbranding op zee van schadelijk afval; tegengaan van olielozingen, preventie en rampenorganisatie met betrekking tot tankerongelukken; terugdringen van lozingen via rivieren; tijdiger uitwerking in het nationale beleid van verplichtingen uit EG-milieurichtlijnen; prioriteit voor uitvoering van de Rijnverdragen in eigen land; realiseren van een internationaal beheersplan voor de Maas; instelling van internationale autoriteiten voor kwalitatief waterbeheer; aanwijzing van beschermde Europese natuurgebieden; milieubescherming als volwaardige doelstelling in het EG-verdrag.

FINANCIËLE ASPECTEN

Het weer herstellen van, of het terugdringen van schade aan het milieu dreigt onbetaalbaar te worden. Daarom zal in toenemende mate een beroep worden gedaan op de eigen verantwoordelijkheid van de individuele burger en bedrijven ter voorkoming van verdere aantasting van het leefmilieu. Het is nodig dat de milieu-industrie daarbij inspeelt op de vraag naar schonere processen, recycling en zuiveringsmethoden. Ter stimulering daarvan moeten experimenten voor nieuwe technieken financieel worden ondersteund. Om door vervuiling gedupeerden tegemoet te komen is een milieuschadefonds nodig.

Ofschoon betalen geen vrijbrief is voor vervuilen, moet het principe dat de vervuiler betaalt, onverkort blijven gelden als grondslag voor heffingen ter medefinanciering van milieumaatregelen, naast een behoorlijke bijdrage uit de algemene middelen. Dit principe houdt ook in dat milieukosten niet worden doorberekend in de prijscompensatie.

De kosten van reële milieuvorzieningen moeten worden beschouwd als normale produktiekosten; in bijzondere omstandigheden en daardoor bij onevenredig hoge kosten en bij sanering van milieuhinderlijke bedrijven is er aanleiding voor financiële steun door de overheid.

PREVENTIE

Uitgangspunt is het gegeven dat preventief milieubeheer kostenverlagend werkt voor de gemeenschap, omdat de kosten van herstel zo enorm hoog zijn. Preventief milieubeheer met bestrijding van schade aan de bron heeft voor D66 de hoogste prioriteit. Schadelijke activiteiten, die (nog) niet kunnen worden gestaakt, mogen alleen worden voortgezet, als de aan te richten schade wordt hersteld en er met prioriteit wordt gezocht naar minder schadelijke alternatieven. Er is geen reden om in een periode van recessie noodzakelijke milieu-eisen te versoepelen. Het industriebeleid moet zo worden gestuurd, dat vaker (milieu-vriendelijke) grondstof- en energiezuinige technieken worden toegepast en dat gebruik van afvalstoffen wordt gestimuleerd.

EDUCATIE

Ter bevordering van de verantwoordelijkheid van burgers en bedrijven moet de milieu-educatie een plaats krijgen in ons onderwijssysteem. De milieukundige opleidingen in het HBO en op academisch niveau moeten worden versterkt.

Particuliere milieu- en natuurbeschermingsorganisaties spelen een belangrijke rol in de milieu-educatie. Hun activiteiten verdienen een betere financiële ondersteuning.

VERZURING

De reeds voorziene maatregelen ter bestrijding van de verzuring zijn onvoldoende en komen ten dele te laat. Aanvullend op deze maatregelen wil D66 het volgende gerealiseerd zien:

- rookgasontzwaveling voor 1990 (op alle elektrische kolengestookte centrales) en ontzwaveling van gasstromen op olieraffinaderijen;
- vastleggen van strenge emissienormen (bijvoorbeeld overeenkomend met tenminste VS-normen) voor auto's, met fiscale stimulans voor aankoop van "schone" auto's;
- volledige zuivering van ventilatielucht in stallen van intensieve veehouderij (tenzij op andere wijze aanzienlijke reductie van ammoniak kan worden bereikt, bijvoorbeeld door vermindering van het aantal dieren met tenminste 25%); bij het uitrijden van de mest wordt mestinjectie verplicht.

Een krachtig Europees beleid ter bestrijding van de verzuring in de atmosfeer is noodzakelijk om resultaten te bereiken.

MEST

De mestproblematiek moet zo spoedig mogelijk worden aangepakt.

- Zo snel mogelijk moeten bemestingsnormen per grondsoort worden opgesteld, rekening houdende met de grondwaterstand en het bodemgebruik.
- De mestbanken worden gesteund; in de toekomst moeten ze op commerciële basis gaan opereren.
- Het uitrijden van mest in de winterperiode moet worden verboden.

CHEMISCH AFVAL

Het ontstaan van niet-verwerkbaar chemisch afval moet worden voorkomen. Er moet een totaalopzet komen voor de toekomstige verwerking van chemisch afval, met zekerstelling van toereikende verwerkings- en opslagcapaciteit, goede controle op afgifte en transport en voldoende mogelijkheden voor de overheid om een verantwoorde gang van zaken te waarborgen.

RADIOACTIEF AFVAL

Uit het oogpunt van milieubeheer is beperking van de afvalproductie, zowel qua volume als qua radioactiviteit gewenst. Dit betekent dat in ziekenhuizen, laboratoria en industrie het gebruik van radioactieve stoffen zoveel mogelijk moet worden vervangen door alternatieven.

STEDELIJK AFVAL

Eerste doel van het afvalbeleid is het terugdringen van verspilling en voorkomen dat afval ontstaat. Daarvoor is o.a. nodig: tegengaan van wegwerpartikelen en overtollige verpakkingen, opnieuw invoeren van statiegeld op blik, gebruik van kringlooppapier, een langere levensduur van duurzame consumptiegoederen, gescheiden inzameling en hergebruik, sterke uitbouw van recyclingsmogelijkheden.

Aan berging van baggerspecie en verontreinigd slib uit havens en rivieren moeten hoge eisen worden gesteld. Verantwoorde verwerkingsmogelijkheden voor kolenaafval is een randvoorwaarde. Er moet een landelijk plan komen voor beperking van winning van oppervlakedelfstoffen (zand, grind, mergel) tot de minst kwetsbare gebieden, in samenhang met terugdringing van het gebruik door hergebruik en productie van alternatieve materialen uit afvalstoffen (havenslib, vliegas van centrales).

GEVAARLIJKE STOFFEN

De blootstelling van werknemers aan kankerverwekkende stoffen kan sterk omlaag worden gebracht, evenals de aanwezigheid van kankerverwekkende stoffen in voedingsmiddelen en produkten als sigaretten. Een beleidsnota en een indicatief meerjarenprogramma waarin normstelling en preventie centraal staan zouden hiervoor moeten worden opgesteld.

GELUIDSHINDER

Het bestrijden van geluidsoverlast, zowel aan de bron als door geluidwerende maatregelen aan de geluidontvangstkant, moet blijvende aandacht krijgen. De kosten die gemoeid zijn met de aanleg van geluidwerende voorzieningen dreigen echter te groot te worden. Het accent van de lawaai-bestrijding zal daarom moeten worden verlegd naar de geluidbronnen.

BODEMBESCHERMING

Het is noodzakelijk dat de bescherming van de bodem nu werkelijk voortvarend wordt aangepakt middels een concreet actieprogramma bodembescherming.

Ten aanzien van saneringssituaties moet gelden dat – indien de lokatie een woongebied is – bewoners vanaf het begin betrokken zijn bij de saneringsoperatie, waarin naast technische factoren ook rekening wordt gehouden met psycho-sociale processen. De sanering moet worden versneld, in de eerste plaats in woongebieden. Bij sanering dient het reinigen van de grond te worden verkozen boven de isolatie van de vervuiling.

DRINKWATER

De toenemende verontreiniging van het grondwater en de traagheid waarmee de kwaliteit van oppervlaktewater wordt gesaneerd geven reden tot toenemende bezorgdheid over de kwaliteit van het drinkwater in de toekomst. Maatregelen voor teruggangen van het gebruik van meststoffen en andere afvalstoffen zijn ter bescherming van het drinkwater van essentieel belang. Het gebruik van grondwater voor industriële processen moet worden tegengegaan.

NOORDZEE

De offshore mijnbouw in de Noordzee levert risico's op voor het Noordzee-milieu. De wetgeving moet worden aangepast om bescherming van het Noordzee-milieu te garanderen. De capaciteit voor de bestrijding van rampen moet worden uitgebreid.

NATUURBESCHERMING

Alle Nederlandse natuurgebieden worden in bescherming genomen, onder meer door creatie van een systeem van nationale parken. Met betrekking tot de waardevolle agrarische cultuurlandschappen moet worden uitgegaan van verweving van functies. De uitvoering van voorgenomen dijkverzwaringen mag plaatsvinden tenzij dit onherstelbare schade toebrengt aan het specifieke rivierenlandschap.

Op basis van het structuurschema Natuur- en Landschapsbehoud zal een voortvarend, planmatig beleid worden gevoerd tot behoud en ontwikkeling van het natuurlijk milieu. Dit zal méér kosten dan thans voor de natuurbescherming ter beschikking wordt gesteld. In het bijzonder de "natte" gebieden krijgen een stringente bescherming.

In de komende vier jaren wordt een programma ontwikkeld om bedreigde plant- en diersoorten en hun milieu te beschermen en nieuwe ontwikkelingskansen te bieden.

NATTE GEBIEDEN

Waddenzee

Het bestaande wettelijk kader biedt nog onvoldoende waarborgen om de bedreigingen voor de Waddenzee het hoofd te bieden. Er dient daarom een wet ter bescherming van de Waddenzee te komen. Intussen mogen er geen olie- en gasboringen in en nabij het gebied worden uitgevoerd.

Oosterschelde

De Oosterschelde wordt gesloten met een doorlaatbare stormvloedkering terwille van de instandhouding van het rijke leefmilieu in het achterliggende gebied. Het beheer van de stormvloedkering moet hierop afgestemd zijn. Afwijkend gebruik veroorzaakt aanzienlijke milieurisico's, omdat het getij sterk wordt gereduceerd en stilgezet.

Westerschelde

Het milieu in en rond de Westerschelde is ernstig verwaarloosd. Verbetering van de waterkwaliteit en bescherming van natuurgebieden moeten voorrang krijgen. Bij de herziening van de waterverdragen met België moet de verbetering van de kwaliteit van het Westerscheldewater een belangrijke rol spelen.

Markermeer

Inpoldering van het Markermeer stuit op overwegende bezwaren. De waarden van het Markermeer dreigen te worden aangetast door het ontbreken van een samenhangend beleid voor het behoud en de ontwikkeling van het Markermeer als natuurgebied.

IJsselmeer

Zo spoedig mogelijk dient zoals voor de Waddenzee ook voor het IJsselmeer een inrichtings- en beheersbeleid te worden geformuleerd. Hierbij dienen de verschillende functies en waarden van het gebied in onderlinge samenhang tot hun recht te komen.

OPPERVLAKTE- DELSTOFWINNING

Oppervlakedelfstoffen (mergel, grind en zand) worden nog steeds gewonnen door middel van drastische, blijvende ingrepen in het landschap. D66 pleit voor een terughoudend beleid voor oppervlakedelfstofwinning, en acht stimulering van onderzoek naar alternatieve materialen en vervangende grondstoffen noodzakelijk.

BESCHERMING VAN DIEREN

Veel dieren hebben geen leven. Dit geldt in het bijzonder voor veel proefdieren (meer dan 1 miljoen per jaar) en voor dieren in de intensieve veehouderij (meer dan 400 miljoen per jaar). Aan een goede wetgeving, die uitgaat van het principe dat dieren rechten hebben en die tenminste een redelijk welzijn waarborgt voor alle dieren, is dan ook dringend behoefte.

Het door de regering ingediende ontwerp Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren is onvoldoende, o.a. omdat het niet garandeert dat binnen redelijke tijd een eind wordt gemaakt aan de uitwassen van de bio-industrie.

3.11 Volkshuisvesting

BOUWPROGRAMMA

Op grond van de noodzaak tot verbetering en instandhouding van de woningvoorraad dient een belangrijke verschuiving plaats te vinden in de richting van woningverbeteringsprogramma's. Stadsvernieuwing krijgt daarbij voorrang.

Het nieuw- en verbouwprogramma zal zich richten op het terugdringen van de tekorten in de woningvoorraad. Dat betekent: extra inspanningen in de grote bevolkingscentra, meer bejaardenwoningen en woningen voor gehandicapten en personen of groepen met bijzondere woonbehoeften. Bijzondere woonvormen (woonschepen, woonwagens) behoren daarbij aanvaard te worden. De eigen creativiteit van bewoners moet worden bevorderd, evenals experimenten die zijn gericht op een grotere variatie in woonvormen en woonmilieu.

STADSVERNIEUWING

Bestrijding van verkrotting en behoud van voldoende betaalbare huizen vraagt tevens sterke nadruk op grote onderhoudsbeurten (inclusief herstel van bouwgebreken) gecombineerd met beperkte geriefverbeteringen. De naoorlogse wijken moeten daarbij snel worden aangepakt. Gelden hiervoor kunnen komen uit matiging van de nieuwbouw en van dure renovatieprojecten. De mogelijkheden voor gemeenten en woningbouwverenigingen om particuliere huurwoningen in oude wijken aan te kopen moeten worden verruimd. De positie van de gemeentelijke woningbedrijven moet worden versterkt. Bij het ontwikkelen van stadsvernieuwingsplannen moet rekening worden gehouden met de verbetering van de leefomgeving door middel van het aanbrengen van voldoende openbaar groen, speelvoorzieningen en dergelijke.

BOUWKOSTEN

Er dient een einde te komen aan de tegenstrijdige situatie, waarbij de overheid eerst belastingen heft over woningen (BTW en overdrachtsbelasting) en vervolgens allerlei subsidies uitkeert om wonen betaalbaar te maken. Rationalisering door een feitelijke belastingverlaging met gelijktijdige subsidiebeperking is dringend noodzakelijk. Hierdoor wordt de afhankelijkheid van subsidies beperkt; het contingentloos bouwen in de (sociale) vrije sector wordt bevorderd en de sector van de gesubsidieerde woningbouw kan worden ingekrompen. Om dit te bereiken wordt in de komende kabinetsperiode de woningbouw tenminste ondergebracht in het lage tarief van de BTW, terwijl het tarief van de overdrachtsbelasting wordt gehalveerd van 6% tot 3%. De financiering wordt gevonden in een verlaging van de woningbouwsubsidies.

WOONLASTEN

Mede uit een oogpunt van inkomensbeleid moet de woonkwaliteit duidelijker in de huur tot uiting komen. Voortgang van de huurharmonisatie is onvermijdelijk. Indien het mogelijk zal zijn voldoende loonvastе leningen van pensioenfondsen voor de woningbouw aan te trekken dient overwogen te worden de jaarlijkse trendmatige huurverhogingen te koppelen aan de algemene loonontwikkeling. De woonlastenproblematiek weegt op het moment zwaarder dan het woningtekort. Beheersing van de woonlasten in ruime zin verdient hoge prioriteit. In het kader van het woonlastenbeleid worden de aardgasprijzen voor kleinverbruikers gematigd.

ZELF BEPALEN

Een algemeen systeem van wonen naar draagkracht voor huurders en kopers wordt afgewezen wegens een ongewenste aantasting van de vrijheid zelf te bepalen of men veel of weinig voor het wonen wil uitgeven. Zie de gigantisch toenemende bureaucratie met de daarbij behorende inkomenscontroles en de noodzaak de inkomens van samenlevende partners daartoe bij elkaar op te tellen. Individuele huursubsidie moet mogelijk blijven. De alleenstaandentabel voor boven-dertigjarigen moet worden afgeschaft.

BEWONERSEMANCIPATIE

Het woningbeleid moet worden aangepast aan individuele wensen door verschillende vormen van bewonerszelfbestuur, met name door persoonlijk en kleinschalig gemeenschappelijk woningbezit en door tussenvormen van huren en kopen, zoals scheiding van eigendom en beheer en huur van de drager met koop van de inbouw. Hiertoe moeten financiële en juridische belemmeringen worden weggenomen.

Creativiteit moet worden gemobiliseerd bij huur- en koopwoningen door zelfwerkzaamheid met deskundige begeleiding. Hiertoe moeten juridische en subsidietechnische belemmeringen worden weggenomen.

Overdracht van woningen van gemeenten of woningbouwcorporaties aan de bewoners kan verantwoord zijn als het gebeurt in gemeenschappelijk eigendom met waarborgen tegen speculatie (bijvoorbeeld in maatschappelijk gebonden eigendom).

VERSCHEIDENHEID

Het zelfstandig blijven wonen van ouderen en gehandicapten in woningen met aangepaste dienstverlening wordt bevorderd.

Het groepswonen moet als volwaardige woonvorm in alle regelingen volledig worden erkend.

TOEWIJZINGSBELEID

De gemeenten dienen een woonruimtebeleid te voeren, dat de beschikbare en nieuw te bouwen woonruimte beter verdeelt en gelijke kansen biedt aan alle woningzoekenden. Met name moet de achterstand worden weggenomen voor jongeren, bejaarden, etnische minderheden, gehandicapten, woongroepen en alternatieve samenlevingsvormen.

WETGEVING

Ter bescherming van het relatief goedkope huurwoningbestand moet de door beide Kamers aanvaarde D66-initiatiefwet op de woningsplitsing spoedig worden ingevoerd. Ter bestrijding van de bureaucratie en terwille van kostenbesparing blijven de nog niet ingevoerde delen van de Leegstandswet buiten werking.

3.12 Ruimtelijke ordening

In een klein land moet met de ruimte worden gewoekerd. Aan keuzen tussen verschillende belangen – milieu, werk, recreatie, verkeer – is niet te ontkomen. Hoofdpunten van het beleid zijn:

- concentratie en integratie van wonen, werken en voorzieningen;
- herstel van de steden, liever door verdichting dan door uitbreiding;
- afremmen van de overloop en tegengaan van suburbanisatie;
- zorgvuldige inrichting van stedelijke randzones;
- versterking van de historische structuur van binnensteden;
- het streven naar een integratie van belangen in het landelijk gebied.

Van rijkswege zal, in goed overleg met de randstadprovincies, een samenhangend beleid voor de Randstad moeten worden geformuleerd. Het herinvesteren in de steden moet aantrekkelijker worden gemaakt. Afstemming van de ruimtelijke ordening in Europees verband moet meer aandacht krijgen.

OVERRESERVERING

De planologische overreservering – meer grond is bouwrijp gemaakt voor woningbouw en bedrijfsterreinen dan nodig blijkt – brengt veel gemeenten in financiële moeilijkheden. Dit probleem moet snel worden aangepakt met steun van de rijksoverheid.

3.13 Waterstaat, infrastructuur en transport

VERKEERSVEILIGHEID

Verkeersveiligheid is van groot belang. In het kader van het Nationaal Plan Verkeersveiligheid moet zowel gewerkt worden aan bewustmaking als aan technische maatregelen. Overtredingen die bedreigend zijn voor mede-weggebruikers, zoals rijden onder invloed, moeten met kracht worden bestreden door stringente controle. Er is een wettelijke basis nodig voor adem-analyse.

De regionale aanpak van de verkeersveiligheid moet worden uitgebouwd.

OPENBAAR VERVOER

Openbaar vervoer wordt met kracht bevorderd, evenals het fietsverkeer. Decentralisatie van bevoegdheden kan ook in het openbaar vervoer de doelmatigheid bevorderen. In dit verband is het wenselijk dat dienstregeling en bedrijfsvoering van het streekvervoer door de provincies en van het stadsvervoer door de gemeenten worden bepaald.

Met de steun van de regio moet de Zuiderzee-spoorlijn snel tot stand kunnen komen (doortrekken van de lijn Amsterdam-Lelystad via Emmeloord, Heerenveen en Drachten naar Groningen).

De tarieven mogen hoogstens stijgen volgens de index voor de kosten van levensonderhoud. Met onderzoek en experimenten moet bekeken worden of door de verlaging van de tarieven meer toeloop van reizigers en daardoor een betere kosten/baten-verhouding in de bedrijfsvoering kan ontstaan. Met experimenten in landelijke gebieden als belbus, buurtbus, taxi-inzet moet ook daar vervoer worden gegarandeerd. Tevens moet meer aandacht worden besteed aan het toegankelijk maken van gangbaar vervoer voor gehandicapten.

LUCHTHAVENS

De luchthaven Schiphol is een belangrijke motor van de nationale economie. De ontwikkeling van Schiphol moet binnen de vastgestelde geluidcontouren zoveel mogelijk worden bevorderd.

Regionale luchthavens zijn van grote betekenis voor de aansluiting van het gebied op nationale en internationale infrastructuur. Daarom moeten er ook daar, binnen de vastgestelde geluidscontouren ontwikkelingen mogelijk blijven.

ZESBAKSDUWVAART

De zesbaksduwvaart tussen de Rijnmond en het Ruhrgebied veroorzaakt problemen voor de overige scheepvaart en brengt aanzienlijke kosten en milieuschade met zich mee. Het experiment, dat tegen de zin van D66 voor de periode van een jaar is toegestaan, krijgt daarom geen vervolg.

3.14 Energie

De energiepolitiek in Nederland moet worden omgebogen in de richting van een gedecentraliseerde electriciteitsopwekking, waarbij besparing van fossiele energie door bevordering van het aanboren van nieuwe, blijvende energiebronnen en een doelmatig gebruik van de beschikbare warmtekrachtkoppeling via aardgas, waardoor tevens een belangrijke vermindering van de verzuring zal optreden.

Er is een vergelijkend onderzoek nodig naar de schadelijke effecten van de verschillende energiedragers, zodat in de besluitvorming over keuzes voor toekomstige vormen van energievoorziening alle relevante factoren worden betrokken.

BESPARING

Uitgangspunt van het beleid blijft voor de komende jaren het bezuinigen op energie. Daarbij streven wij naar het handhaven of verminderen van het huidige niveau van energieconsumptie. Het ontwerpen en toepassen van minder energie-intensieve producten en productieprocessen moet worden gestimuleerd. Het bewuste zuinigheidsbeleid zal tot uiting komen in de tarieven, in voorlichting en demonstratieprojecten. Voorts in energie-informatieve etikettering, bevordering van isolatie en toepassing van warmtekrachtkoppeling, en in het bevorderen van een verschuiving van particulier naar openbaar vervoer.

ISOLATIE

Bestaande en nieuwbouwwoningen worden geïsoleerd volgens de normen van de Modelbouwverordening. Het is economisch rendabel deze norm aanzienlijk te verscherpen, wat tevens gunstige werkgelegenheidseffecten heeft. Het resulterende verminderde brandstofgebruik levert een belangrijke bijdrage aan de verlichting van de woonlastenproblematiek.

GELIJKE PREMIES

Commerciële instellingen kunnen voor energiebesparende investeringen aanmoedigingspremies ontvangen. Nutsbedrijven ontvangen deze thans niet. Toch zijn met name de distributiebedrijven zeer geschikt om isolatieprogramma's te ontwikkelen of warmtekracht-installaties, windturbines of zonneboilers te installeren. Zij dienen daarvoor dezelfde financiële prikkels te krijgen als de commerciële bedrijven.

WARMTEKRACHTKOPPELING

Toepassing van warmtekrachtkoppeling, warmteterugwinning en warmtepompen is van het grootste belang voor het opzetten van een doelmatig energiesysteem. De mogelijkheden van warmtekrachtkoppeling moeten worden gestimuleerd door hogere tarieven voor teruglevering van electriciteit en vooral door reservevermogen. Nutsbedrijven moeten meer bij deze technologieën worden betrokken.

AARDGAS

Aardgas dient selectief te worden ingezet voor het bereiken van een doelmatige structuur van de energievoorziening. Naarmate bedrijven meer bereid zijn tot investeringen als warmtekrachtkoppeling, dient gas voor een langere periode beschikbaar te worden gesteld. Aardgastechnologie dient voorrang te krijgen bij energieprojecten.

KERNENERGIE

D66 is tegen nieuwe kerncentrales, voordat het afvalprobleem is opgelost. D66 is wel vóór het openhouden van de bestaande kerncentrales, vóór theoretisch en laboratorium-onderzoek naar een veilige oplossing van het afvalprobleem en vóór onderzoek naar veilige vormen van productie van kernenergie. De bouw van nieuwe kerncentrales is gelet op de voorraad aan fossiele brandstoffen ook om economische redenen niet noodzakelijk of gewenst.

NIEUWE ENERGIEBRONNEN

Het onderzoek naar en de demonstratie van nieuwe energiebronnen zoals zon, wind, geothermie e.d. dienen met kracht te worden voortgezet, zowel op nationaal als op Europees niveau.

4. BUITENLAND

De positie van de Europese landen t.o.v. de rest van de wereld wijzigt zich. In economisch en politiek opzicht oriënteren zowel de Verenigde Staten als de Sovjetunie zich steeds meer op het Aziatische continent. Een verschuiving van het handelscentrum van de Atlantische naar de Stille Oceaan is zichtbaar. Dit zal op den duur zijn consequenties hebben voor het politieke toneel. De verhouding tussen de twee supermachten zal hierdoor veel directer dan tot nu toe het geval is worden bepaald door factoren die buiten Europa liggen. De belangen van de Europese landen zullen daardoor op den duur een andere, minder vooraanstaande rol gaan spelen. Eveneens zal ermee rekening moeten worden gehouden dat de verhouding tussen de Sovjetunie en China belangrijker zal worden, en daardoor een zwaarder stempel zal gaan drukken op het machtsevenwicht tussen de Verenigde Staten en de Sovjetunie. Tenslotte moet rekening worden gehouden met een grotere oriëntering van de Oosteuropese landen op de Westeuropese landen ten behoeve van hun economische ontwikkeling.

De Westeuropese landen zullen de gevolgen van de wijziging van hun positie ondervinden in politiek, economisch, cultureel en psychologisch opzicht. Zij zullen zich politiek en economisch zo moeten organiseren dat zij de nieuwe situatie aankunnen. Daarnaast blijft de transatlantische samenwerking ook economisch van zeer grote betekenis.

De snelle verandering in het wereldpolitieke beeld van de komende jaren vraagt om een kritische bezinning op de concepties van het buitenlands beleid van Nederland en van de overige Westeuropese landen.

DOELSTELLINGEN

Voor D66 betekent dit dat het Nederlandse buitenlands beleid moet zijn gericht op:

- een spoedige totstandkoming van een Europese Unie, die besluitvaardig en doeltreffend de economische en politieke uitdaging kan tegemoet treden;
- een herstructurering van de Navo door middel van de opbouw van een eigen Westeuropese veiligheidsidentiteit, die meer gewicht in de schaal legt bij de defensie van ons continent en bij het werken aan ontspanning en wapenbeheersing;
- een gezamenlijke Westeuropese inbreng bij de verdere ontwikkelingen inzake strategische defensie;
- een intensieve oriëntering op Oost Europa, zowel politiek als economisch en cultureel;
- een concentratie van het ontwikkelingshulpbeleid op de armste landen, in het bijzonder het Afrikaanse continent;
- actieve bescherming van de mensenrechten;
- het bieden van hulp aan vluchtelingen.

De invloed van Nederland op de internationale politieke ontwikkelingen is niet te verwaarlozen, maar wel beperkt. Dat vergt een even nuchtere als doortastende aanpak bij het streven naar realisering van deze doelstellingen.

4.1 Een Verenigd Europa

De grote binnenlandse problemen, zoals de structurele werkloosheid, de milieuvervuiling en de technologische achterstand zijn niet te beheersen, laat staan op te lossen, als ze niet in Europees verband worden aangepakt. De totstandkoming van een verenigd Europa door een politieke unie en van een Europese identiteit binnen het Atlantische Bondgenootschap is een noodzaak en moet een primaire doelstelling van het buitenlandse beleid zijn. Slijtage van het Bondgenootschap kan alleen worden tegengehouden wanneer in het Bondgenootschap ruimte wordt geschapen voor een grotere verantwoordelijkheid en een duidelijker identiteit van West-Europa. Daarmee wordt tevens een goede basis gelegd voor het voeren van een Europees veiligheidsbeleid. De Westeuropese Unie kan hierbij een belangrijke rol vervullen. De aanvaarding van een politieke unie betekent de bereidheid om nieuwe EG-verdragsverplichtingen aan te gaan op onder meer economisch, sociaal en monetair gebied, ten aanzien van industrie- en technologiebeleid en t.a.v. milieubeleid. In het kader van een Europees Unieverdrag moet bovendien vorm worden gegeven aan een gemeenschappelijk vreemdelingenbeleid en aan coördinatie van de misdadaadbestrijding. Wanneer het niet anders kan moet de Europese Unie voorlopig worden gevormd door alleen die EG-lidstaten die daaraan concreet invulling willen en kunnen geven.

INSTITUTIES

Een versterking van de institutionele structuur van de EG is, zeker bij de verdergaande Europese integratie, een absolute vereiste. Het administratieve apparaat van de EG moet slagvaardig en doelmatig zijn ingericht. De besluitvorming bij meerderheid door de Raad van Ministers moet zo spoedig mogelijk worden gerealiseerd. Een sterke controlerende en wetgevende rol van het Europese Parlement ligt als democratisch verlengstuk van de Europese integratie voor de hand.

OOST-EUROPA

De verhouding tussen West- en Oost-Europa wordt sinds de Tweede Wereldoorlog getekend door de ideologische tegenstelling van de twee blokken, die geleid worden door de Verenigde Staten en de Sovjetunie. Door de Westeuropese landen en met name Nederland is te weinig gezocht naar praktische middelen om de effecten van deze deling teniet te doen. De groeiende achterstand die Oost-Europa op technologisch terrein oploopt t.a.v. West-Europa doet deze landen steeds afhankelijker worden van de Sovjetunie en verzwakt hun economische positie en hun eigen culturele identiteit.

Zowel in EG-kader als op bilateraal niveau dient West-Europa, c.q. Nederland, te bewerkstelligen dat deze tendens zich keert. Er moet een structureel Oost-Europabeleid worden gevoerd dat gericht is op wederzijdse handelsbevordering en versterking van de culturele banden. Door deze maatregelen kan een basis van vertrouwen worden gelegd, die kan dienen voor een eigen Europese dialoog over vrede- en veiligheidsvraagstukken. Bovendien zal zo een hefboom worden gecreëerd om een groter respect voor de mensenrechten in Oost-Europa te bewerkstelligen.

4.2 Vrede en veiligheid

WESTEUROPESE VEILIGHEID

De specifieke veiligheidsbelangen van West-Europa eisen meer verantwoordelijkheid van de Europese NAVO-partners voor hun eigen defensie en nauw onderling overleg en samenwerking over veiligheidskwesties en wapenbeheersing. Door een herstructurering van de NAVO moet de eigen Europese identiteit vorm krijgen. Daarnaast is er versterking nodig van de Europese materieel-samenwerking (wapenontwikkeling, -productie, -aanschaf en -verkoop) om de onevenwichtigheid in de wapenaankopen tussen de V.S. en West-Europa recht te trekken en de wapenuitvoer naar landen buiten het verdragsgebied beter te kunnen beheersen. Een sterkere Europese identiteit op veiligheidsgebied mag, indien dit onvermijdelijk is, leiden tot meer uitgaven voor de conventionele verdediging (bijv. tot 3%). Uiteraard moet daaraan een kritische toetsing aan de wapenbeheersingsdoelstellingen voorafgaan.

SDI

Met de mogelijke komst van SDI zijn voor de Europese veiligheid vitale belangen gemoed. De Westeuropese landen moeten zich herbezinnen op de operationele en preventieve aspecten van de nucleaire wapens in Europa, daarbij inbegrepen het vraagstuk over de beslissing van de inzet daarvan, alsmede op de consequenties voor de Europese systemen. SDI is zorgelijk vanwege de destabiliserende werking die het kan hebben, de averechtse werking op het streven naar wapenbeheersing en de mogelijke strijdigheid met het ABM-verdrag. De researchfase lijkt echter onafwendbaar. De Europese landen moeten daarom gezamenlijk een beleid voeren dat voorkomt dat bij de invulling van de researchfase de Westeuropese belangen worden geschaad. Daarbij dient de gezamenlijke Westeuropese inbreng zich in de eerste plaats te richten op de afweerproblematiek in Europa zelf, bijv. in het kader van een aangepast Eureka-plan van de Franse president.

WAPENBEHEERSING

Het wapenbeheersingsbeleid moet onderworpen zijn aan de voorwaarde dat door de ontwapening de kans op een conflict niet groter wordt. Daarom wijst D66 eenzijdige volledige ontwapening af. Evenwichtige ontwapening moet tot stand komen via internationale onderhandelingen. Eenzijdige gebaren, die een beperkt risico inhouden, maar dat proces op gang kunnen brengen, zijn daarmee niet uitgesloten. D66 stelt zich afwijzend op tegenover de productie, het bezit en het gebruik van chemische wapens.

KERNWAPENS

Het huidige kernwapenpotentieel, nog los van de groei daarvan, stemt tot grote bezorgdheid. Een aanzienlijke vermindering is mogelijk, omdat de huidige functie van de kernwapens op een aanzienlijk lager niveau evenzeer effectief is.

De vermindering is gewenst om twee redenen. In de eerste plaats kan zij bijdragen tot het gedeeltelijk wegnemen van wantrouwen, dat een van de belangrijkste oorzaken van oorlog kan zijn. In de tweede plaats zal zo'n vermindering een voorbeeldfunctie kunnen hebben, waardoor verdere verspreiding van kernwapens kan worden tegengegaan. De vermindering van de kernbewapening is onderworpen aan de algemene voorwaarde, dat zij niet leidt tot een situatie waarin de kans op oorlog, laat staan de kans op het gebruik van kernwapens toeneemt.

D66 staat een actief nucleair ontwapeningsprogramma voor. Daarbij dienen de Verenigde Staten en de Sovjetunie een centrale rol te vervullen, maar ook de Westeuropese landen die zelf kernwapens produceren en bezitten hebben hier een verantwoordelijkheid. Als eerste stap is bevrozing van het kernwapenpotentieel op het huidige niveau noodzakelijk. D66 zal zich ervoor inzetten dat Nederland actief meewerkt aan de totstandkoming van een internationaal verbod op:

- de ontwikkeling van nieuwe kernwapens
 - het nemen van kernproeven
 - het ontwikkelen van nieuwe systemen die het machtsverevenwicht bedreigen.
- Daarnaast moet de politieke en technische drempel om kernwapens te vervaardigen zo hoog mogelijk worden gemaakt en gehouden, bijvoorbeeld door een strikte toepassing van het non-proliferatieverdrag.

KRUISVLUCHTWAPENS

Het vraagstuk van de plaatsing van kruisraketten in Nederland is in een nieuwe fase gekomen. Ondanks verzet van D66 is het besluit tot plaatsing genomen en zal vermoedelijk nog voor de verkiezingen een verdrag worden gesloten. D66 wenst, ook tijdens de verdragsperiode belangrijke veranderingen in het internationale krachtenveld aan te grijpen om met de verdragspartner een andere uitwerking van het verdrag te bespreken. Daarbij dient het principe van wederzijdse instemming met mogelijke veranderingen in de uitwerking voorop te staan.

D66 zal zich inspannen en naar wegen blijven zoeken om totstandkoming te bevorderen van een overeenkomst tussen het Oostblok en het Westers bondgenootschap over vermindering van het aantal middellange afstandswapens.

Essentieel is nu dat de Europese NAVO-landen, zo mogelijk gezamenlijk, aandringen op een spoedig accoord in Genève, waarbij het aantal middellange afstandswapens in ieder geval in Europa en zo mogelijk mondiaal aanzienlijk wordt verminderd door middel van ontmanteling.

KERNWAPENTAKEN

Van de zes kernwapentaken die Nederland nu nog heeft, zullen er binnenkort twee wegvallen, de nucleaire mijnen en de NIKE-Hercules luchtdoelraketten. Wanneer door takenruil de nucleaire taak van de Orion op een effectieve wijze kan worden geruild met een andere bondgenoot, dan moet dat geschieden. Indien dat niet mogelijk is, moet de taak worden afgestoten zodra een conventioneel wapen tegen de diepte-onderzeeër het nucleaire wapen kan vervangen.

Tactische nucleaire artillerie is gevaarlijk en militair overbodig. Zij is gevaarlijk omdat zij de illusie oproept van een incidenteel tactisch nut en daardoor gemakkelijker als vanzelfsprekend zal worden ingezet bij een effectieve of dreigende vijandelijke doorbraak. Zij is overbodig omdat bij het eerste schot de nucleaire oorlog op een veel breder en dieper front een feit zal zijn, waarbij het belang van de dreigende doorbraak op één plaats in het niet zinkt. Vliegtuigen (F16) en raketten (Lance) zullen dan onmiddellijk het geschut overbodig maken. Om die reden zal binnen het bondgenootschap krachtig moeten worden gestreefd naar een strategie waarin het nucleair geschut kan worden afgeschaft.

AANSCHAFFINGSBELEID

Het aanschaffingsbeleid van de krijgsmacht dient primair te worden gericht op de opheffing van kwetsbare elementen bij de krijgsmachtonderdelen. Doeltreffende controle op de uitgaven is vereist. Investerings moeten zijn gericht op het completeren en het optimaal inzetten van bestaande wapensystemen.

PERSONEEL

De krijgsmacht moet bestaan uit een beroepskader en dienstplichtigen. In principe moeten alle dienstplichtfuncties zijn opengesteld voor vrouwen. De achterstand in het aandeel vrouwelijk personeel moet worden ingehaald door het aanbieden van twee-jaarscontracten aan geïnteresseerde vrouwen. Op de problemen van gewetensbezwaarden binnen de krijgsmacht moet met een zo flexibel mogelijk plaatsingsbeleid worden gereageerd.

MIDDEN OOSTEN

Uitgangspositie van de Nederlandse positie m.b.t. het Israëliisch-Arabisch conflict dient te zijn dat zowel de Israëli's als de Palestijnen hun rechten kunnen doen gelden. Bij het zoeken naar een oplossing van het conflict moet door alle betrokken partijen expliciet worden erkend enerzijds de staat Israël en het recht op een veilig bestaan van Israël en anderzijds de erkenning van het elementaire recht van de Palestijnen op de vestiging van een eigen staat. De uiteindelijk vast te stellen grenzen tussen Israël en een Palestijnse staat, inclusief de status van Jerusalem, zullen het resultaat moeten zijn van de onderhandelingen tussen de partijen in het conflict. Iedere vorm van terreur als pressiemiddel tot het oplossen van het conflict, evenals annexatie en expansionisme met militair geweld, is strijdig met het vinden van een permanente vredesregeling en moet worden veroordeeld. Nederland moet langs diplomatieke weg, bij voorkeur in EG-verband, waarbij contacten met de PLO niet moeten worden geschuwd, bemiddelen tot het bewerkstelligen van een allesomvattende en rechtvaardige vredesregeling.

MIDDEN-AMERIKA

Het Nederlandse beleid ten aanzien van Midden-Amerika dient gericht te zijn op:

- terugdringen van de inmenging van de supermachten;
- steun aan de interne krachten die echte democratische en maatschappelijke hervormingen nastreven.

Dit Nederlandse beleid zal vooral via de Europese Gemeenschap en de Europese politieke samenwerking worden nagestreefd.

ZUID-AFRIKA

Na jaren van schijnbare onbeweeglijkheid is de situatie in Zuid-Afrika in een stroomversnelling gekomen. Het buitenlands beleid moet alert op de ontwikkelingen reageren, bij voorkeur in Europees verband. Uitgangspunt blijft de noodzaak van een snelle ontmanteling van het apartheidregime en de totstandkoming van een vrij, niet-racistisch Zuid-Afrika.

Selectieve economische sanctiemaatregelen zoals een investeringsstop worden ingevoerd. Verdergaande maatregelen zoals een boycot zijn geboden zodra zij onder de zich wijzigende omstandigheden doeltreffend kunnen zijn. Economische boycotmaatregelen zijn geboden als ze daartoe een effectief middel zijn, waarbij het effect van morele steun aan het verzet moet worden meegewogen.

Positieve humanitaire steun aan de democratische oppositie is evenzeer van belang.

De EG-gedragcode dient een verplichtend karakter te krijgen.

4.3 Ontwikkelingssamenwerking

Het is voor de toekomst van de aarde van groot belang dat de verhouding tussen de ontwikkelingslanden en de geïndustrialiseerde landen grondig verandert. De huidige situatie is niet stabiel en menonwaardig.

Bij de beoordeling van de economische situatie in de Derde Wereld valt op, dat die geen eenheid is. De situatie in Afrika verschilt hemelsbreed van die in Latijns Amerika en ook weer van die in grote delen van Azië. Met deze verschillen moet rekening worden gehouden bij het vaststellen van de aard van onze relatie met die continenten.

UITGANGSPUNTEN

Met nieuw élan dient het Nederlands beleid zich in te zetten voor een blijvende positieverbetering van de armsten in de samenleving. Voor hen moet er structurele hulp op langere termijn worden gegeven, en niet alleen noodhulp. Deze vorm van hulpverlening zal vooral in Afrika nodig zijn.

Verder zullen de economieën van de ontwikkelingslanden moeten worden versterkt. Werkelijke samenwerking kan pas beginnen bij de openstelling van onze markt voor de exportprodukten van ontwikkelingslanden.

D66 deelt de groeiende zorg om de kwaliteit van de uitgevoerde projecten. Onderzocht moet worden of de baten van de projecten de kosten voor de ontwikkelingslanden rechtvaardigen.

Het Nederlandse bedrijfsleven moet worden ingeschakeld bij de uitvoering van het ontwikkelingsbeleid, voor zover dat mogelijk en effectief is. Niettemin moet worden gestreefd naar internationale afspraken tot ontbinding van de hulp. Uit oogpunt van effectiviteit en kwaliteitsbevordering moet een minister verantwoordelijk blijven voor het ontwikkelingsamenwerkingsbeleid.

Vanwege de relaties met alle departementen verdient het de voorkeur, dat deze gebruik blijft maken van het ambtelijk apparaat van Buitenlandse Zaken.

Wel dient deze bewindspersoon een grotere eigen verantwoordelijkheid te krijgen op personeelsgebied en voor de uitgaven die ten laste worden gebracht van het zogenaamde ontwikkelingsplafond.

Waar D66 onder stringente voorwaarden voorstander is van het inschakelen van het bedrijfsleven bij de ontwikkelingssamenwerking, hoort daarbij dat vanuit het ontwikkelingsbeleid tevens nauwlettend wordt toegezien op mogelijke negatieve effecten van het handelen van het bedrijfsleven in ontwikkelingslanden, die in strijd zijn met de geldende internationale gedragscodes.

De Nederlandse ontwikkelingsinspanning mag nooit als restpost binnen de begroting worden beschouwd. Nederland moet structureel 1,5% van het Netto Nationaal Inkomen per jaar aan ontwikkelingssamenwerking besteden ofwel 1% van het Bruto Nationale Produkt voor werkelijke hulp (ODA). De laatste norm wordt internationaal gehanteerd en verdient daarom de voorkeur. De kapitaalmarkt middelen moeten met 100 miljoen gulden per jaar verminderen, omdat de rentesubsidies het niveau van de werkelijke hulp bedreigen en omdat de meeste landen meer schenkingen en geen leningen nodig hebben. De regelmatige hulp via multilaterale organisaties dient tenminste op 25% van de totale hulp te worden gehandhaafd.

BILATERALE HULPVERLENING Om te kunnen bijdragen aan een fundamentele verbetering van de positie van de allerarmsten en omdat de Nederlandse mogelijkheden niet onbegrensd zijn dient de Nederlandse hulp te worden gericht op een beperkt aantal landen. Vanwege de ernstige situatie in Afrika ligt het voor de hand onze bilaterale hulp meer te concentreren op een aantal Afrikaanse landen en regio's. Voorts ligt het voor de hand om veel aandacht te geven aan hulp bij de agrarische ontwikkeling en de plattelandsontwikkeling in brede zin. Ook dient meer prioriteit te worden gegeven aan ecologie- en energieprojecten. Tevens moet aandacht worden geschonken aan de effecten op de positie van de vrouw in de samenleving en op de ecologische en energetische consequenties van elk project. Deze sterkere concentratie op Afrika houdt in, dat onze beleidsdoelstellingen met betrekking tot Azië en Latijns Amerika weer via internationale organisaties als GATT, UNCTAD, UNDP, IMF en Wereldbank moeten worden verwezenlijkt.

SURINAME De hulp aan Suriname kan worden hervat, zodra er reëel perspectief is op een acceptabel rechtssysteem en een democratische staatsvorm.

MULTILATERALE HULPVERLENING Nederland moet een vooraanstaande rol blijven spelen in de multilaterale hulpverlening, mede omdat daarvan een stimulerend effect uitgaat op andere landen. Bovendien kunnen de meeste internationale organisaties op hun eigen terrein een belangrijke adviserende en coördinerende rol spelen, ook met betrekking tot de bilaterale hulp. Tevens geeft Nederland door hulp via de multilaterale organisaties aan ook ontwikkelingslanden die om effectiviteitsredenen niet voor bilaterale hulp in aanmerking komen, toch in hun ontwikkeling te willen steunen. De Nederlandse multilaterale hulp blijft ongeveer 25% van de totale hulp, zonder grote verschuivingen tussen de verschillende instellingen.

HANDELSRELATIES Binnen het door D66 voorgestane open wereldhandelsstelsel is er plaats om rekening te houden met de positie van de ontwikkelingslanden en met name met de minst ontwikkelde landen. Deze moeten een voorkeursbehandeling krijgen, zoals preferentiële toegang tot de Westerse markten, ter stimulering van de eigen industriële produktie. Nederland dient eraan mee te werken, dat in het kader van de GATT en UNCTAD in voldoende mate rekening wordt gehouden met gerechtvaardigde belangen van de ontwikkelingslanden.

NCO Het blijft van belang actieve voorlichting te stimuleren op het gebied van ontwikkelingssamenwerking. De NCO is daartoe een adequaat instrument en verdient voortgezette overheidsfinanciering.

4.4 Mensenrechten

Bevordering en bescherming van de rechten van de mens dienen een integraal bestanddeel te vormen van het Nederlandse buitenlands beleid. Niet alleen in de buitenlandse politiek in engere zin, maar ook in de buitenlandse economische betrekkingen, het ontwikkelingsbeleid en het defensiebeleid dienen mensenrechtenaspecten – voor zover aanwezig – in de beleidsvorming te worden betrokken. Daartoe is een betere interdepartementale afstemming van het beleid vereist. Ontwikkelingssamenwerking dient niet te worden gehanteerd als een instrument ter bevordering en bescherming van mensenrechten; zulks sluit echter, onder extreme omstandigheden, het gebruik ervan als drukmiddel wegens schending van mensenrechten niet uit.

In de Oost-West betrekkingen dient naast gebruikmaking van "stille diplomatie" ook gestreefd te worden naar een open dialoog aangaande de mensenrechten. De Sovjetunie en haar bondgenoten moeten herinnerd worden aan de verplichtingen die zij te dien aanzien internationaal op zich hebben genomen. Niet geschuwd moet worden ook de eigen bondgenoten te confronteren met schendingen van mensenrechten. Een actief mensenrechtenbeleid van de Europese Gemeenschappen zowel intern als in de relatie met derde landen, dient te worden bevorderd. Gestreefd moet worden naar vergroting van de effectiviteit van internationale toezichtsprocedures op het gebied van de rechten van de mens in Europees en mondiaal verband. Dit kan ook consequenties hebben voor het Nederlandse beleid.

FINANCIËLE VERANTWOORDING

D66 CONCEPT-VERKIEZINGSPROGRAMMA 1986-1990

Om een aantal redenen bevat deze paragraaf geen blauwdruk voor het financieel economisch beleid in de komende vier jaar.

In de eerste plaats komen regeerakkoord en kabinetsbeleid tot stand op basis van onderhandelingen tussen de (potentiële) regeringspartijen. Als D66 bij de kabinetsformatie betrokken is, is het verkiezingsprogramma en deze financiële verantwoording uitgangspunt voor de D66-stellingname, niet meer dan dat.

In de tweede plaats is de ontwikkeling van vele financiële variabelen te wispelturig om een blauwdruk te kunnen opstellen. Een financiële vooruitblik is slechts mogelijk op basis van de nu bekende gegevens en verwachtingen voor de nabije toekomst. Om deze reden mag ook een regeerakkoord niet het karakter van een dictaat hebben. Gewijzigde omstandigheden kunnen leiden tot aanpassing van het regeringsbeleid en tot een bijstelling van de D66-wensen. Niet ondenkbaar is, dat de Nederlandse economie een moeilijke tijd tegemoet gaat als de VS in een recessie terecht komt. Maar ook kan de oorzaak dichterbij huis liggen: mee- of tegenvallers bij de aardgasbaten, belastingen of overheidsuitgaven.

Tenslotte is van belang dat D66 alles in het werk stelt om overeenstemming tussen overheid, werkgevers en werknemers te bereiken over de werkgelegenheidsproblematiek. Een frontale aanval op de werkloosheid is slechts mogelijk als een sociaal contract tussen deze drie partijen leidt tot vergaande afspraken over arbeidsduurverkorting en her- en omscholingsprogramma's. De overheid moet de onderhandelingen over een sociaal contract niet met lege handen ingaan. Offers vragen van werkgevers en werknemers om de werkloosheidsproblematiek te lijf te gaan is slechts reëel als ook voor de overheid werkloosheidsbestrijding prioriteit nummer één is. De samenleving is niet gebaat bij een snelle sanering van de overheidsfinanciën met tegelijkertijd een blijvende uit de hand gelopen werkloosheid. Een vooronderstelling bij deze financiële verantwoording is dat er een sociaal contract voor de periode 1987-1990 afgesloten zal worden.

Ontwikkeling werkloosheid

In deze financiële verantwoording wordt uitgegaan van een jaarlijkse economische groei van 2%. Bij een dergelijke economische groei zal zonder nadere maatregelen de werkloosheid niet dalen, eerder nog stijgen. Jaarlijks zullen namelijk 70.000 personen zich aanmelden voor een betaalde baan, vooral jongeren en gehuwde vrouwen. Zonder vergaande maatregelen zal de huidige officiële werkloosheid (3/4 miljoen mensen) én het aantal personen dat wel wil werken, maar door de hoge werkloosheid ontmoedigd is om een baan te zoeken (1/4 miljoen mensen) niet dalen.

De werkloosheid kan wel dalen als in een sociaal contract een arbeidsduurverkorting van gemiddeld 10% in de periode 1986-1990 wordt afgesproken.

De werknemers zullen voor de financiering hiervan jaarlijks 2½% uit de loonruimte moeten inleveren. Tevens zullen ze bereid moeten zijn om in roulatieschema's en meerploegendiensten te werken. Het aantal uren dat machines werken en fabrieken en kantoren open zijn mag niet minder worden.

Van de werkgevers zal gevraagd worden de organisatorische problemen creatief te lijf te gaan. Ook moeten er gedifferentieerde afspraken over de herbezetting van de vrijvallende uren gemaakt worden. Nu de bestedingen weer groeien en de vermogenspositie van het bedrijfsleven is verbeterd, behoort een vrij omvangrijke herbezetting tot de mogelijkheden.

Ter voorkoming van tekorten aan goed opgeleide werknemers is grootscheepse om- en bijscholing noodzakelijk. De sociale partners zullen deze scholingsactiviteiten samen met de overheid moeten opzetten. Aan de werkgevers zal gevraagd worden een groot deel van de kosten voor hun rekening te nemen. Goed opgeleid personeel is immers hun eigen belang.

Een dergelijk sociaal contract is mogelijk als de overheid het volgende kan aanbieden:

- forse verlaging van de belasting- en premiedruk, teneinde de koopkracht voor zo veel mogelijk mensen – indien enigszins mogelijk – op peil te houden. Ter oriëntatie valt te denken aan een daling van de belasting- en premiedruk voor werknemers met ca. 2 à 3 miljard per jaar.
- stimuleren deeltijdarbeid door opheffen van belemmeringen;
- maatregelen om de vraag naar en het aanbod van werk beter op elkaar af te stemmen;
- een verhoging van de overheidsinvesteringen.

Op deze wijze kan de overheid de huidige impasse bij de bestrijding van de werkloosheid doorbreken. Met hoeveel de werkloosheid zal dalen is niet precies te voorspellen. Een substantiële daling moet mogelijk zijn, maar wordt ook beïnvloed door factoren die wij niet in de hand hebben, b.v. de wereldhandel. Ter bepaling van de gedachte zou – partieel bezien – kunnen worden uitgegaan van ca. 150.000 extra arbeidsplaatsen bij een arbeidsduurverkorting van 10% en een herbezetting van 50%. Hogere herbezettingspercentages moeten mogelijk zijn. Daarnaast kan een forse groei van het aantal deeltijdbanen worden gestimuleerd. Nu reeds komen er jaarlijks ca. 35.000 deeltijdbanen in het bedrijfsleven bij. Het totale effect van deze maatregelen en de overige in het verkiezingsprogramma voorgestelde werkgelegenheidsbevorderende maatregelen (i.a. andere financiering sociale zekerheid, BTW-aanpassing, stimulering starters) zullen door het Centraal Planbureau doorgerekend moeten worden.

Het financieel overheidsbeleid: ruimte voor belasting- en premieverlichting

Als de sociale partners bereid zijn zich in te zetten voor vergaande arbeidsduurverkorting, dan zal de overheid de financiële ruimte moeten scheppen om de belasting- en premieverlichting mogelijk te maken. Dit is mogelijk als het volume van de collectieve uitgaven in de periode 1987-1990 wordt gestabiliseerd. (Of anders geformuleerd: bij afwezigheid van economische groei blijft het aandeel van de collectieve uitgaven in het nationale inkomen constant.) Bij een economische groei van 2% daalt het aandeel van de collectieve uitgaven in het nationale inkomen dan met ca. 5% in vier jaar. Aan financiële ruimte ontstaat hierdoor 20 miljard in de periode 1987-1990 (5 miljard per jaar). Deze ruimte kan worden benut voor verlaging van de collectieve lastendruk en een geleidelijke verlaging van het financieringstekort van de overheid. Ervan uitgaande dat er voor een verlaging van de belasting- en premiedruk circa 3 miljard per jaar nodig is, resteert er voor het financieringstekort 2 miljard per jaar. Dit laatste bedrag is voldoende om het financieringstekort jaarlijks met 0,5% van het nationale inkomen te laten dalen. In 1990 bereikt het dan een waarde van 5,5 à 6% van het nationale inkomen. In het concept-verkiezingsprogramma is de wens verwoord om het structurele begrotingsbeleid weer in te voeren. Dit betekent dat bij een economische groei kleiner dan 2% het tekort minder behoeft te dalen, maar dat een deel van de ruimte die ontstaat als de groei boven de 2% uitkomt leidt tot een snellere reductie van het tekort.

De ruimte van 3 miljard per jaar om de belasting- en premiedruk te verlagen dient voor een deel (b.v. 2 miljard in vier jaar) gebruikt te worden om de werkgeverspremies te verlagen, ter compensatie van de afschaffing van de WIR. Het overige zal nodig zijn om de koopkracht te verbeteren via verlaging van de loon- en inkomstenbelasting én de werknemerspremies. Of deze ruimte geheel kan worden gebruikt voor het verlagen van de belasting- en premiedruk is echter onzeker. Volgens de Miljoenennota 1986 zullen de aardgasbaten tot 1990 met 6 miljard dalen. Alhoewel de laatste jaren ons hebben geleerd dat de raming van de aardgasbaten regelmatig fors wordt bijgesteld, is er geen reden om aan te nemen dat deze raming te pessimistisch is.

Allereerst moet worden bezien in hoeverre de daling van de aardgasinkomsten kan worden gecompenseerd door een stijging van de overige overheidsinkomsten. Een intensieve bestrijding van de fraude in de sfeer van de belastingen en sociale zekerheid moet leiden tot extra inkomsten. Daarnaast zijn de huidige fiscale voorraad- en vermogensaftrekregelingen bij de huidige inflatie te royaal. Deze kunnen wat ons betreft worden gehalveerd, gezien de huidige inflatie (opbrengst 1,1 miljard). Als op deze wijze het gat in vier jaar niet valt te dichten, dan zit er niets anders op dan of de collectieve uitgaven verder te beperken, of de jaarlijkse belasting- en premieverlichting met b.v. 1/2 à 1 miljard te verminderen. Voor het maken van deze afweging is het nu – zonder inzicht in de economische ontwikkeling op middellange termijn – nog te vroeg.

Beleidsintensiveringen en ombuigingen

Bij een constante werkloosheid en een ontwikkeling van de rentelasten overeenkomend met een jaarlijkse tekortreductie met 1/2%, nemen (volgens de berekeningen in de Miljoenennota 1986) de collectieve uitgaven in de periode 1987-1990 met 8 à 9 miljard toe. Dit betekent een ombuigingstaakstelling in de komende vier jaar van maximaal 9 miljard om deze stijging bij ongewijzigd beleid te compenseren.

Daarnaast zijn er nog claims voor nieuw beleid, waarvoor D66 3 miljard wil uittrekken. Dit betreft:

- extra geld voor maatregelen ter bestrijding van milieuvcontaminatie
- extra geld voor stimulering van onderzoek en ontwikkeling via verdrievoudiging van de huidige Instir-regeling
- deelname in gemeenschappelijke Europese onderzoeksprogramma's
- aanpassing stelselherziening sociale zekerheid
- een reële verhoging van de algemene uitkering aan de gemeenten met tenminste 1% per jaar.

De totale ombuigingstaakstelling in de periode 1987-1990 komt daarmee op ca. 12 miljard.

Tot slot zij herhaald dat in het concept verkiezingsprogramma een aantal beleidsintensiveringen staan, waarvoor in deze opzet geen ruimte is gecreëerd. In een aantal gevallen is dat ook niet nodig, omdat het verkiezingsprogramma al aangeeft hoe dat nieuwe beleid gefinancierd moet worden.

Enkele voorbeelden daarvan zijn:

1. de BTW-verlaging op de woningbouw, die gefinancierd wordt door vermindering van woningbouwsubsidies;
2. de verlaging van BTW op dienstverlening, die gefinancierd wordt door overbrenging van produkten van het lage naar het hoge BTW-tarief, resp. verhoging van het hoge BTW-tarief;
3. uitbreiding van overheidsinvesteringen, te financieren uit de verkoop van staatsdeelnemingen;
4. uitbreiding van investeringen in het openbaar vervoer (o.a. doortrekken Zuiderzeespoorlijn van Lelystad naar Groningen) te financieren uit het Rijkswegenfonds ten koste van de aanleg van nieuwe autowegen;
5. beperking van de nieuwbouw van woningen en aanwending van de vrijkomende gelden voor een verhoogde inspanning in de sfeer van groot onderhoud.

Invulling van de ombuigingstaakstelling

Een voorlopige invulling van de ombuigingstaakstelling van 12 miljard luidt als volgt.

- Afschaffing WIR levert in totaal een ombuiging van 4,5 miljard gulden op. Wij gaan er namelijk van uit dat de gelden die nu gemeoid zijn met de gerichte toeslagen in de WIR (kleinschaligheidstoelage, regionale toeslag en milieu- en energietoelage) langs andere weg voor dezelfde doeleinden bestemd blijven.
- De door ons voorgestane afschaffing van de VUT betekent een ombuiging van 600 miljoen gulden. De helft hiervan willen wij bestemmen voor het stimuleren van flexibele pensionering; de andere helft betekent een vermindering van de afdracht van sociale premies door het rijk en kan als zodanig als ombuiging worden ingezet.
- Maatregelen in de kinderbijslag moeten een besparing van ca. 0,4 miljard kunnen opleveren. Te denken valt aan: afschaffing progressie (het oplopen van het bedrag aan kinderbijslag per kind naarmate het aantal kinderen groter is) vanaf het vierde kind en afzien van de jaarlijkse indexaanpassing vanaf het derde kind.
- Bij een algemene arbeidsduurverkorting van 10% kunnen de werkgeverspremies aan het ABP en PGGM worden verminderd met 1,2 miljard. Tevens zijn besparingen van 0,4 miljard mogelijk bij invoering van het gemiddeld loonsysteem.
- Een stofkamoperatie bij de overheid, gericht op efficiency-verbetering moet ca. 1 miljard kunnen opleveren. De besparingen zullen met name leiden tot minder ambtenaren bij de centrale overheid.
- Via budgettering behoort een besparing in de volksgezondheid met 1 miljard tot de mogelijkheden, o.a. via beddenreductie en verschuiving van klinische naar poliklinische zorg.
- Tengevolge van internationale afspraken is er bij defensie een jaarlijkse volumegroei van 3% (ca. 300 miljoen). De intentie van de 3% stijging delen we, maar tegelijk verwachten we dat de kostenstijging van 300 miljoen niet nodig is. Het basisbedrag waarover de 3% wordt gerekend kan namelijk aanzienlijk omlaag via efficiency-verbetering, prioriteitstelling bij aankopen en standaardisatie. Budgettering moet tot een vermindering met 100 miljoen per jaar leiden.
- Overwogen moet worden om i.p.v. verfijnde bezuinigingsvoorstellen het instrument van budgetteren vaker in te zetten (departementen, ziekenhuizen, onderwijsinstellingen, defensie, lagere overheden e.a.). Betrokkenen kunnen zelf beter uitmaken hoe ze met hun verlaagde budget omgaan. Een bezuiniging van minimaal 500 miljoen moet op deze wijze bereikt worden.
- Op basis van de heroverwegingsonderzoeken die zijn afgerond, nu lopen en in de komende vier jaar zullen worden opgestart, moeten besparingsmogelijkheden gevonden kunnen worden om het restant van de ombuigingstaakstelling (twee miljard) in te vullen.

Recapitulerend leidt dit tot de volgende opstelling voor de in de komende kabinetsperiode te treffen ombuigingen:

	miljarden
- afschaffing WIR met instandhouding van effect van de toeslagen	4,5
- vervanging VUT door flexibele pensionering	0,3
- geleidelijke afschaffing progressie kinderbijslag naar kindertal	0,4
- vermindering afdracht werkgeverspremies ABP en PGGM in kader van algemene arbeidsduurverkorting	1,2
- invoering pensioenaanspraken bij gemiddeld loon-systeem, waardoor werkgeverspremies aan ABP en PGGM verlaagd worden met:	0,4
- stofkam-operatie	1,0
- volksgezondheid	1,0
- efficiency-verbetering defensie	0,4
- budgettering	0,5
- heroverweging	2 à 2,5
totaal	12

Slotopmerkingen

In deze financiële verantwoording is getracht zo goed en eerlijk mogelijk de financiële consequenties van het verkiezingsprogramma in beeld te brengen. Daarbij is gebruik gemaakt van de meest recente gegevens met betrekking tot de overheidsfinanciën, zoals die in de Miljoenennota 1986 zijn gepubliceerd. Op dit moment kunnen wij geen uitsluitsel geven over de vraag of bij deze ombuigingstaakstelling precies die ruimte voor het verlichten van de belasting- en premiedruk én voor een geleidelijke terugdringing van het financieringstekort aanwezig is die hier wordt gepresenteerd. Wel zijn we met opzet op één punt aan de voorzichtige kant gebleven: mogelijke besparingen op uitkeringen bij een afname van de werkloosheid zijn (nog) niet ingeboekt.

Wij benadrukken dat het hier om een **voorlopige financiële verantwoording** gaat. Pas nadat de nieuwe middellange termijnraming van het Centraal Planbureau voor de komende kabinetsperiode beschikbaar is, is een definitieve verantwoording mogelijk. Wij zullen er alles aan doen om deze definitieve verantwoording, inclusief mogelijke aanpassingen in het huidige conceptverkiezingsprogramma zo snel mogelijk tot stand te brengen. Daartoe is dit programma toegezonden aan het Centraal Planbureau met het verzoek om het op zijn financieel-economische effecten door te rekenen. Naar verwachting zal het Centraal Planbureau deze berekeningen in het voorjaar kunnen opleveren.

TREFWOORDENREGISTER

aanschaffingsbeleid	15, 16, 43, 49	databanken	15
aardgas	37, 19, 48	decentralisatie/-sering	8, 29, 30, 33
ademanalyse	39	deeltijdarbeid	18, 21, 22, 47
administratie ondernemer	16	defensie	42, 43, 49
adviesbureaus, particuliere	13	delfstoffen	36
Afrika	41	democratie	3, 6, 23, 27
afroepcontracten	13	demonstratieprojecten	15, 24
af trekposten	21	departementen	9, 34
afval	35, 34	Derde Wereld	17, 44, 45
alfabetiseringscursussen	32	dienstplicht	43
alleenstaanden/-wonenden	20, 21, 22, 37	dienstverlening overheid	17, 18
alleenstaande ouders	21	dierenwelzijn	36, 17
alternatieve geneeswijzen	29	discriminatie	30, 31
ambtenaren	8, 18, 19, 49	districtenstelsel, meervoudig	7
Antillen	10	draagkracht	37, 19
AOW	19	drinkwater	36
arbeid, herverdeling van	18, 11	drugs	29
arbeid en emancipatie	31	dumping	35
arbeidsbemiddeling	13	dijkverzwaring	36
arbeidsbureau	14	ecologische landbouw	17
arbeidsduurverkortung	18, 12, 13, 47, 49	economische groei	11, 13, 47, 48
arbeidskosten	11, 13	éducation permanente	24, 27
arbeidsmarktbeleid	13, 14, 33	Eelde, vliegveld	39
arbeidsongeschikten	12, 14, 20	EG	35, 41, 42, 15, 16, 25, 48
arbeidsverdelingsconsulenten	18	eigen huis	20
arbeidsverhoudingen	6	eigen risico	29
arbeidsverleden	20	emancipatie	31, 22, 27
arbeidsvoorwaarden	18	energie	39
Aruba	10	ESPRIT	15, 24
auteursrecht	25	etikettering	17
bedrijfstijd	18, 47	Eureka	15, 42
Beek, vliegveld	39	Europa, Verenigd	41
begrotingsbeleid, structureel	13, 47	Europese samenwerking (ook EG)	35, 41, 42, 15, 16, 25, 48
belangengroepen	4, 6	Europese Unie	41
belasting	21, 12, 13, 16, 37, 48	euthanasie	29
beroepsonderwijs	27	export	16
besluitvorming	6	financiële verantwoording	47
bestedingen	16	financieringstekort	47, 48
bestuursstelsel	4, 8, 9, 10	flexibiliteit	24
bewonersemancipatie	38	fraude	22, 48
bezuinigingen	8, 9, 13	Fries	26
bibliotheken	26	gedeputeerden	10
bio-industrie	37	gehandicapten	20
biologisch-dynamische landbouw	17	geluidhinder	35
bio-technologie	15	gelijke behandeling	30, 19, 20, 31, 34
BKR	24	gemeente	8, 9, 15, 26, 29
bodembescherming/sanering	15, 35	gemeentefonds	9
boekenprijs, vaste	26	gemeentelijke investeringen	15
BRITE	15	gemeentewet	9
BTW	21, 13, 16, 37, 48	gevangnissen	30
budgettering	27, 49	gewetensbezwaarden	43
buitenlands beleid	41	gezin	6
bureaucratie	5, 30, 33	groenvoorzieningen	15
burgemeester, gekozen	9	handel	45
bijstand	20, 21, 9	herbezetting	18, 47
bijverdiensten	21	homofilie	30
bijzondere groepen	32	huur	33, 19, 37
CAO	18	huwelijk	30
centralisatie	5, 8	individualisering	11, 12, 20, 21, 28, 29
chemisch afval	35	industriebeleid	14, 11, 15
chemische wapens	42	informatiebeleid	24
chronische ziekten	29	informatiestimuleringsplan	15
circulairebeleid	27	informatietechnologie	15, 24, 25
communicatienetwerken	15	infrastructuur	38
compensatieorders	16	inkomensafhankelijke regelingen	19
conjunctuurbeleid	13	inkomenbeleid	19, 12
consumentenbeleid	17	inkomenoverheveling	22
consumptiegoederen, levensduur	35	inleiding	3
controle	5, 6, 22, 23	innovatie, technische, sociale, bestuurlijke	14, 16, 17, 24
creativiteit	24, 38, 47	INSP	24
criminaliteit	30	INSTIR	15, 48
crisis	3		
cultuur	24		

investeringsfonds, Europees	15	overheidspersoneelsbeleid	18, 19
inzagerecht	28	overheidsinvesteringen	47
isolatie	39	overheidstaken	13
jeugdwerkloosheid	32	overheidsuitgaven	13, 19
jongeren	32, 14	pakketvergelijking	19
justitie	29	parlement	7
kabinetsformatie	7	parlementair onderzoeksinstituut	8
kankerverwekkende stoffen	35	partijen, politieke	6
kernenergie	40	patiëntenrecht	28
kernwapens	42, 43	pensioen	22, 14, 18
keuzevrijheid	11, 12, 22, 27	pensioenbreuk	22
kiesrecht	32	pensioenfondsen	23
kiesstelsel	7	pensionering, flexibele	20, 14, 32, 48
kinderbescherming	30	politie	30
kinderbijslag	19, 21, 49	politiek(e vernieuwing/cultuur)	5
kinderopvang	14, 31	premier, gekozen	7
klachtenrecht	33	premies sociale verzekeringen	12, 13, 16, 18, 48
kleinschaligheid	15	preventie	28
koopkracht	11, 12, 19, 48	privacy	17, 28
kostwinner	6, 21	private medefinanciering	15
kringlooppapier	35	produktinformatie	17
kruisvluchtwapens	43	protectionisme	17
kunsten	24	Provinciale Staten	32
kwaliteit van de samenleving	24	provincie	15, 29, 33
kwetsbare groepen	14	prijs-/produktvergelijking	16, 17
landbouw	16	prijscompensatie	30, 34
leefeenheid	11, 20	PTT	15
leefomgeving	30, 37	Raad van State	26
leegstandswet	38	RACE	15
leenrecht	26	radio-actief afval	35
levensbeschouwing	30	Randstad	11
liberalisme	3	ras, discriminatie wegens	30, 44
luchthavens	39	rechtsbescherming	30, 33
luchtvervuiling	35	rechtspositie	18, 28
maatschappelijke veranderingen	5, 11	reclame	17, 25
macht, controle op de/structuren van de	4, 5, 6, 32	recreatie en toerisme	33
Markermeer	36	recycling	35
medebeslissingsbevoegdheid	23	referendum	8
media	24	regeerakkoord	6, 8, 47
medicijnen, eigen risico	29	regelgeving	5, 9, 22, 30, 31
medisch tuchtrecht	28	regio	15
medische experimenten	28	remigratie, vrijwillige	32
meerderjarigheid	30, 32	renovatie	15
mensenrechten	46, 41	research	15, 28
mergelwinning	36	rioleringen	15
mest	35, 17	rookgasontzweving	35
Midden-Amerika	44	ruimtelijke ordening	38
midden- en kleinbedrijf	16, 15, 17	Rijksgebouwen	19
Midden-Oosten	44	Schiphol	39
milieu	33, 15, 17, 48	scholing, om-/ , her-/ , bij-	11, 12, 14, 18, 21, 28, 47
minderheden	31	SDI	42
minderjarigen	30, 32	sexueel geweld	31
minimumdagloon	21	slibverontreiniging	35
minimumjeugdloon	32	sociaal contract	12, 18, 47
ministerpresident, gekozen	7	sociaal-economisch beleid	11
natuurbescherming	36, 17, 34	sociaal-fiscaal nummer	22
NAVO	41, 42	sociale zekerheid	20, 12, 18, 29, 48, 49
NCO	45	sollicitatieplicht	14
nevenbedrijf, extensief	16	staatsdeelnemingen	15, 48
Noordzee	36	stads- en dorpsvernieuwing	37, 15
octrooi, klein	16	startende bedrijven	16
offshoremijnbouw	36	statiegeld	35
ombuigingen	48, 49	steun aan bedrijven	15
omroep	25	straffen, sancties	30
onderwijs	26, 24, 26, 34	studiefinanciering	28
onderzoek	28, 48	Suriname	45
ontwikkelingsmaatschappijen	15	technologiebeleid	11, 14, 15, 24
ontwikkelingssamenwerking	44, 17	telecommunicatie	15
Oosterschelde	36	televisie	25
Oost-Europa	42, 41, 46	terugkeeroptie	32
openbaarheid	15	toerisme	33, 10
ouderen	32, 14, 38	transport	38
ouderschapsverlof	14, 31	trein	15, 39, 48

trendvolgers	19	wapenbeheersing	42
tuchtrecht, medisch	28	warmtekrachtkoppeling	39
tweeverdieners	21	waterstaat	38
uitkeringsgerechtigden	19	wegwerpartikelen	35
uitkering, scholing met behoud van	13, 14	werkgelegenheid	11, 13, 16, 17, 47
uitkering, werken met behoud van	21	werklozenbeleid	11, 14, 19, 33
uitzendbureaus	13	Westeuropese Unie	41
verkeersveiligheid	38	wetenschap	24
vermogensaftrek	22	wethouders	10
vervoer, openbaar	15, 38, 39	winkelsluiting	18
verzorgingsstaat	3, 5	WIR	15, 48
verzuring	35, 17, 39	woningbouw	37, 48
vluchtelingenbeleid	30, 41	woningdelers	20
voeding	35	woningsplitsing	38
volksgezondheid	28, 35, 49	woningtoewijzingsbeleid	38
volkshuisvesting	37	woningverbetering	37
volwasseneneducatie	28, 24	woonlasten	37
voorlichting	22	woonvormen/-groepen	37, 38
voorraadaftrek	48	IJsselmeer	36
vrede en veiligheid	42	zelfstandigen	21
vreemdelingen	29	zelfstandigheid, financiële	12
vrouwen	31, 14, 22, 43, 45	zesbaksduwvaart	39
vrije tijd	11, 24, 31	ziektewet	21
vrijwilligerswerk	19	Zuid-Afrika	44
VUT	22, 49	Zuiderzeespoorlijn	39, 15, 48
Waddenzee	36	zwarte (en grijze) circuit	20, 13